

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”
Кафедра державно-правових дисциплін

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

Для студентів
напряму підготовки “Право”
всіх форм навчання

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2010

УДК 349.6(075.8)
Е40

Рекомендовано до видання вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 3 від 25.01.2010.

Укладач
кандидат юридичних наук, доцент
В.М. Завгородня

Рецензенти:
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Д.М. Лук'янець;

кандидат юридичних наук, старший викладач
А.Л. Чернявський

Відповідальний за випуск
кандидат історичних наук, доцент
А.О. Ткаченко

Е40 **Екологічне право [Текст]** : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / [уклад. В. М. Завгородня] ; Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 118 с.

Посібник підготовлений з урахуванням вимог Болонської декларації. Метою видання є сприяння організації самостійної роботи студентів при вивченні курсу “Екологічне право”. Містить навчальну програму дисципліни, комплекс навчально-методичного забезпечення до кожної теми курсу, завдання для самостійного опрацювання та теми рефератів, орієнтовний перелік питань до іспиту, список рекомендованої літератури.

Призначений для студентів напряму підготовки “Право” всіх форм навчання.

УДК 349.6(075.8)

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
I. ПРОГРАМА НОРМАТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	7
II. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ	19
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 1	19
Тема 1. Предмет, метод, система та джерела екологічного права.....	19
Тема 2. Правові основи управління в галузі використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища.....	25
Тема 3. Право власності на природні ресурси в Україні.....	30
Тема 4. Право природокористування (загальні положення).....	36
Тема 5. Екологічні права та обов'язки громадян	41
Тема 6. Економіко-правовий механізм у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища	45
Тема 7. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства	50
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 2	55
Тема 8. Правові засади використання землі. Земельне законодавство та його роль у визначенні правового режиму інших природних ресурсів	55
Тема 9. Правовий режим використання та охорони вод.....	59
Тема 10. Правовий режим використання та охорони надр.....	64
Тема 11. Правовий режим використання і охорони лісів та нелісової рослинності. Червона книга України	68
Тема 12. Правовий режим використання та охорони тваринного світу	73
Тема 13. Правовий режим територій і об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі України.....	77
Тема 14. Правове регулювання використання та охорони рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон і курортів	81

Тема 15. Правова охорона атмосферного повітря.....	86
Тема 16. Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві	90
Тема 17. Правове забезпечення екологічної безпеки.....	94
Тема 18. Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища.....	99
III. ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ	104
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	108

ВСТУП

Екологічне право займає одне з провідних місць у правовій системі України. Екологічна ситуація в нашій державі дуже складна, ще й досі даються взнаки наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС, недостатньо вживається заходів щодо охорони та раціональної експлуатації лісів, надр, землі та інших природних ресурсів, які становлять національне багатство України, слугують задоволенню економічних потреб та екологічних інтересів людини і суспільства. Екологічне право встановлює правові рамки суспільних відносин з приводу використання та охорони природних об'єктів. Екологічні норми повинні забезпечити гармонійну взаємодію людини і природи, збереження навколишнього природного середовища, здоров'я нинішнього і майбутніх поколінь.

Актуальність проблем, які поставлені в цьому навчальному курсі, важко перебільшити. Вивчення екологічного права є важливою складовою професійної підготовки юриста, оскільки практика застосування еколого-правових норм у різних сферах суспільного життя висуває багато проблем, які ускладнюються специфікою екологічних правовідносин, недосконалим правовим регулюванням та іншими факторами. Отже, студенти повинні отримати глибокі теоретичні знання та необхідні практичні навички з урахуванням їх майбутньої спеціалізації.

Метою курсу “Екологічне право” є систематизоване вивчення механізму правового регулювання та захисту суспільних відносин, що виникають у сфері належності, використання, відновлення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, а також закладення основ для подальшого вивчення аграрного і земельного права.

Завданнями курсу “Екологічне право” є формування у студентів знань теоретичних основ правового регулювання відносин у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також уміння аналізувати й тлумачити чинне екологічне законодавство та застосовувати еколого-правові норми на практиці.

Матеріал курсу “Екологічне право” базується на теоретичних знаннях, отриманих під час вивчення теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного права і є у свою чергу основою для вивчення аграрного і земельного права, а також екологізованих норм господарського, фінансового та деяких інших галузей права.

Предметом навчальної дисципліни “Екологічне право” є однойменна галузь права та законодавства, а також практика реалізації еколого-правових норм різноманітними суб'єктами.

У результаті вивчення навчальної дисципліни “Екологічне право” студенти повинні

знати:

- екологічне законодавство, судову практику та міжнародні договори у сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;
- основні принципи еколого-правового регулювання;
- правові заходи щодо охорони навколишнього природного середовища та практику міжнародного співробітництва у цій сфері;
- специфіку права власності на природні ресурси та права природо-користування;
- особливості правового режиму окремих природних об’єктів (землі, вод, надр, тваринного і рослинного світу, атмосферного повітря, територій і об’єктів природно-заповідного фонду);
- правові засади забезпечення екологічної безпеки;
- зміст екологічних прав та обов’язків фізичних та юридичних осіб, територіальних громад і держави;
- види та заходи юридичної відповідальності за порушення еколого-правових норм;

вміти:

- характеризувати сутність еколого-правових відносин, їх ознаки, особливості правового регулювання;
- визначати способи реалізації суб’єктивних екологічних прав та юридичних обов’язків у сфері використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- аналізувати і тлумачити чинне екологічне законодавство;
- застосовувати еколого-правові норми до конкретних фактичних обставин;
- орієнтуватися в основних напрямках земельної реформи, шляхах вдосконалення екологічного законодавства та боротьби з екологічними правопорушеннями.

I. ПРОГРАМА НОРМАТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 1

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СИСТЕМА ТА ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Науково-методологічна основа правового регулювання взаємодії людини і природи. Екологічне право як юридична форма екологічних відносин. Основні наукові концепції щодо правової природи та назви галузі права. Поняття екологічного права як самостійної галузі права України. Місце екологічного права в правовій системі України. Екологічне право як наука та навчальна дисципліна.

Предмет еколого-правового регулювання. Поняття екологічних відносин та їх різновиди залежно від об'єкта природи. Метод еколого-правового регулювання. Особливості правового статусу суб'єктів екологічних відносин і заходів правового впливу на них. Способи формування їх прав та обов'язків. Характер підстав виникнення зміни та припинення екологічних правовідносин.

Принципи екологічного права України: поняття, значення та система.

Система екологічного права України. Структура Загальної та Особливої частин. Підгалузі та інститути екологічного права України.

Поняття джерел екологічного права України. Їх загальна характеристика та основні особливості. Співвідношення екологічного права та екологічного законодавства. Класифікація джерел екологічного права України. Конституція України як джерело екологічного права. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища": загальна характеристика. Поресурсні кодекси та закони. Підзаконні та відомчі нормативні акти. Роль судової практики в регулюванні екологічних відносин. Міжнародні договори як джерело екологічного права України.

Тема 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Загальна характеристика управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Види управління в сфері екології.

Система і повноваження органів державного управління в сфері екології. Органи державного управління загальної компетенції та їх повноваження в сфері екології. Органи державного управління спеціальної компетенції в сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних об'єктів. Завдання та повноваження Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та його органів на місцях. Органи державного управління в сфері використання і охорони земель, вод, надр, лісів, тваринного світу, атмосферного повітря, територій і об'єктів природно заповідного фонду.

Територіальний (місцевий) рівень екологічного управління та контролю. Громадське управління в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Функції управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Просторово-територіальний устрій об'єктів природи. Облік природних ресурсів. Зміст обліку природних ресурсів. Види природноресурсових кадастрів. Екологічне планування та види екологічних програм. Екологічне прогнозування. Екологічний моніторинг використання та охорони навколишнього природного середовища. Екологічне інформування. Стандартизація та нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища. Розподіл і перерозподіл природних ресурсів між власниками та природокористувачами. Поняття, види та значення екологічного контролю. Екологічна експертиза: поняття та види. Вирішення екологічних спорів.

Процесуальний порядок здійснення функцій управління природокористуванням та охороною довкілля.

Тема 3. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ В УКРАЇНІ

Поняття права власності на природні ресурси, його особливості порівняно з загальним цивільно-правовим поняттям. Зміст права власності на природні ресурси. Специфіка права володіння природними ресурсами. Право користування. Обмежений характер права розпорядження природними ресурсами. Особливості права розпорядження щодо окремих суб'єктів.

Об'єкти права власності на природні ресурси: поняття та види. Земля як об'єкт права власності. Водний фонд як об'єкт права власності. Надра як об'єкт права власності. Тваринний світ як об'єкт права власності. Природно-заповідний фонд як об'єкт права власності. Ліси як об'єкт права власності. Питання щодо права власності на атмосферне повітря.

Суб'єкти права власності на природні ресурси. Держава як суб'єкт права власності на природні ресурси. Територіальні громади як суб'єкти права власності на природні ресурси. Юридичні особи як суб'єкти права власності на природні ресурси. Громадяни як суб'єкти права власності на природні ресурси.

Підстави та порядок виникнення права власності на природні ресурси. Припинення права власності на природні ресурси. Особливості фактичного складу.

Види порушень права власності на природні ресурси. Форми охорони права власності на природні ресурси. Гарантії здійснення права власності на природні ресурси.

Тема 4. ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ)

Поняття та загальна характеристика права природокористування. Основні аспекти розуміння поняття права природокористування. Фактори існування права природокористування. Зміст права природокористування. Принципи природокористування. Співвідношення понять “право природокористування” та “право використання природних ресурсів” у вітчизняному екологічному законодавстві.

Суб'єкти права природокористування. Юридичні особи як суб'єкти права природокористування. Фізичні особи як суб'єкти права природокористування. Об'єкти права природокористування. Їх ознаки та види.

Природні ресурси загальнодержавного та місцевого значення як об'єкти права природокористування.

Правові види природокористування. Загальне та спеціальне природокористування. Види природокористування залежно від об'єктів природи, залежно від суб'єктного складу та строків природокористування. Оренда природних ресурсів, її види. Первинне та похідне право природокористування.

Підстави виникнення права природокористування. Підстави зміни умов природокористування та обмеження прав природокористувачів. Підстави та порядок припинення права природокористування.

Права та обов'язки природокористувачів. Охорона права природокористування.

Використання природних ресурсів на засадах обмежених речових прав. Сервітут. Емфітевзис. Суперфіцій.

Тема 5. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Поняття еколого-правового статусу людини та громадянина. Поняття екологічних прав громадян як межі дозволеної поведінки в сфері екології. Зміст і правова природа екологічних прав громадян, їхні особливості, викликані наявністю екологічного фактора. Класифікація екологічних прав громадян, її основні критерії.

Право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище. Юридичні критерії безпеки навколишнього середовища. Реалізація громадянами права на безпечне навколишнє середовище. Система гарантій права громадян на безпечне навколишнє середовище.

Право на екологічну інформацію.

Обмеження, зупинення та припинення екологічних прав. Екологічні права громадян, які не можуть бути обмежені, зупинені або припинені. Гарантії і правові форми забезпечення екологічних прав громадян.

Поняття і класифікація екологічних обов'язків громадян.

Тема 6. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Поняття та загальна характеристика економіко-правового механізму в сфері екології. Економічні методи впливу на виробничо-господарську діяльність. Заходи економічного механізму охорони навколишнього природного середовища. Функції економічного механізму охорони навколишнього природного середовища.

Збір за забруднення навколишнього природного середовища як найбільш доцільна форма відшкодування екологічних затрат. Механізм встановлення та справляння збору.

Плата за спеціальне природокористування. Нормативи плати та ліміти використання природних ресурсів. Загальні критерії визначення нормативів і лімітів.

Джерела і порядок фінансування природоохоронних заходів. Фонди охорони навколишнього природного середовища. Економічне стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання.

Екологічний аудит та екологічне страхування.

Тема 7. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності: поняття та види.

Види відповідальності за порушення екологічного законодавства. Особливості дисциплінарної та матеріальної відповідальності працівників, які допустили екологічні правопорушення у зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків.

Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства. Види адміністративних проступків у сфері екології. Види адміністративних стягнень, які застосовуються до осіб, що допустили адміністративні правопорушення. Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні порушення екологічної спрямованості. Особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення екологічного законодавства.

Кримінальна відповідальність за злочини проти довкілля.

Майнова відповідальність за екологічні правопорушення: проблеми визначення юридичної природи. Особливості і структура шкоди, яка завдається порушеннями екологічного законодавства. Способи обчислення розміру відшкодування у разі заподіяння екологічної шкоди. Цивільна відповідальність за ядерну шкоду: національне і міжнародно-правове регулювання.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 8. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ. ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЙОГО РОЛЬ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ІНШИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Основні тенденції розвитку земельних відносин і земельного права. Земля як об'єкт земельних відносин. Специфіка землі як основного елемента природного комплексу. Джерела земельного права України. Земельний кодекс України та його роль у регулюванні природоресурсних відносин.

Право власності на землю. Постійне землекористування. Оренда землі як специфічна форма землекористування. Підстави виникнення і припинення права землекористування.

Категорії земель та їхній правовий режим.

Правові гарантії здійснення земельних прав. Правова охорона земель. Відповідальність за порушення земельного законодавства.

Тема 9. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОД

Загальна характеристика права водокористування. Поняття “води”, “водний об'єкт”, “водні ресурси”. Об'єкти права водокористування. Категорії об'єктів права водокористування. Суб'єкти права водокористування.

Види права водокористування. Загальне та спеціальне водокористування, їх характеристика. Права та обов'язки водокористувачів. Підстави та порядок виникнення права водокористування. Порядок погодження та видачі дозволу на право водокористування: основні стадії (етапи). Органи, які видають дозвіл на право водокористування. Правове регулювання оренди водних об'єктів. Підстави припинення права водокористування. Порядок припинення права спеціального водокористування.

Поняття та зміст правової охорони вод. Поняття та види забруднення вод. Засмічення вод. Вичерпання вод. Система заходів, які становлять зміст правової охорони вод. Основні напрямки правової охорони вод.

Відповідальність за порушення водного законодавства. Види порушень водного законодавства.

Тема 10. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

Основні поняття гірничого законодавства. Загальна характеристика права користування надрами. Об'єкти права користування надрами. Категорії корисних копалин. Особливості об'єктів права користування надрами. Суб'єкти права користування надрами.

Види права користування надрами. Використання надр на умовах угод про розподіл продукції. Права та обов'язки користувачів надр.

Підстави та порядок виникнення права користування надрами. Підстави припинення права користування надрами. Плата за користування надрами. Види платежів. Випадки звільнення від плати за користування надрами.

Право користування виключною (морською) зоною України. Суверенні права України щодо виключної (морської) зони. Використання континентального шельфу України. Охорона природних багатств виключної (морської) зони та континентального шельфу України.

Відповідальність за порушення законодавства України про надра.

Тема 11. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЛІСІВ І НЕЛІСОВОЇ РОСЛИННОСТІ. ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ

Загальна характеристика права користування рослинним світом. Поняття рослинного світу. Право власності та право користування рослинним світом. Правова охорона рослинного світу.

Правове регулювання лісових відносин. Основні поняття лісового законодавства. Право лісокористування. Об'єкти права лісокористування. Суб'єкти права лісокористування.

Види права лісокористування. Загальне та спеціальне лісокористування. Види спеціального лісокористування. Заготівля деревини шляхом рубок головного користування. Заготівля живиці. Заготівля другорядних лісоматеріалів. Побічні лісокористування: сінокосіння, випас худоби, розміщення вуликів і пасік, заготівля та збір плодів, ягід, лікарсько-технічної сировини. Використання земельних ділянок лісового фонду для потреб мисливського господарства, для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних потреб, проведення науково-дослідних робіт. Права та обов'язки лісокористувачів, їх класифікація.

Підстави та порядок виникнення права лісокористування. Лісорубний квиток (ордер). Лісовий квиток. Плата за спеціальне лісокористування. Підстави припинення права лісокористування.

Правова охорона лісів. Відповідальність за порушення лісового законодавства. Червона книга України.

Тема 12. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ТВАРИННОГО СВІТУ

Загальна характеристика права використання тваринного світу. Об'єкти права використання тваринного світу. Суб'єкти права використання тваринного світу та їх види. Власники об'єктів тваринного світу та користувачі. Фауністична правосуб'єктність громадян та юридичних осіб.

Види права використання тваринного світу. Загальне та спеціальне використання тваринного світу. Підстави та порядок виникнення права власності і права користування тваринним світом. Підстави припинення права користування тваринним світом. Підстави припинення права власності на об'єкти тваринного світу.

Правове регулювання мисливства. Документи, які необхідні для здійснення полювання. Правове регулювання рибальства.

Правова охорона тваринного світу. Обов'язки користувачів тваринного світу щодо проведення охоронних заходів.

Відповідальність за порушення законодавства України про тваринний світ.

Тема 13. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ І ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ

Поняття екологічної мережі України. Загальна характеристика формування екологічної мережі України та її об'єктів.

Поняття об'єктів природно-заповідного фонду. Загальна правова класифікація об'єктів природно-заповідного фонду. Цільове призначення

об'єктів природно-заповідного фонду. Право власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду.

Правові засади функціонування окремих видів природно-заповідних територій та об'єктів. Особливості природокористування в природних і біосферних заповідниках. Особливості природокористування в національних природних, регіональних ландшафтних парках. Зонування природно-заповідних територій.

Порядок створення та оголошення територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

Правова охорона об'єктів природно-заповідного фонду.

Відповідальність за порушення законодавства України про природно-заповідний фонд.

Тема 14. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РЕКРЕАЦІЙНИХ, ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗОН І КУРОРТІВ

Законодавство про рекреаційні, лікувально-оздоровчі зони та курорти. Поняття рекреаційних зон, їх юридичні ознаки. Склад рекреаційних зон. Види рекреаційних зон. Правовий режим рекреаційних зон. Поняття лікувально-оздоровчих зон. Поняття курортів та особливості їх правового режиму. Курортні зони. Юридичні ознаки курортних і лікувально-оздоровчих зон. Види курортних і лікувально-оздоровчих зон.

Право власності на землі рекреаційного і лікувально-оздоровчого призначення. Особливості використання рекреаційних зон. Особливості використання лікувально-оздоровчих зон і курортів.

Правова охорона рекреаційних, курортних і лікувально-оздоровчих зон. Вимоги до господарської діяльності, що проводиться в межах рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон і курортів.

Тема 15. ПРАВОВА ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Поняття правової охорони атмосферного повітря, її законодавче забезпечення.

Загальна характеристика права користування атмосферним повітрям, його особливості. Види права користування атмосферним повітрям. Використання атмосферного повітря для забезпечення життєдіяльності людини. Використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення. Ліміти використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення. Використання атмосферного повітря для викидів забруднюючих речовин. Використання атмосферного повітря з метою штучної зміни стану атмосфери

та атмосферних явищ у господарських цілях. Фактори, що впливають на зміну погоди та клімату.

Суб'єкти права користування атмосферним повітрям. Обов'язки суб'єктів права користування атмосферним повітрям.

Правове регулювання стандартизації та нормування у сфері використання та охорони атмосферного повітря. Поняття екологічних стандартів у сфері використання та охорони атмосферного повітря. Мета встановлення стандартів. Екологічні нормативи. Їх види та відмінність від екологічних стандартів. Тимчасовий шкідливий вплив на атмосферне повітря за відсутності екологічного нормативу.

Тема 16. ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ, НА ТРАНСПОРТІ, В ПРОМИСЛОВІСТІ ТА СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Поняття правової охорони довкілля в населених пунктах. Екологічні вимоги до планування та забудови територій. Зонування земель у населених пунктах. Забезпечення санітарного режиму в населених пунктах як форма правової охорони довкілля. Правові заходи охорони джерел централізованого водопостачання. Вимоги до якості питної води, атмосферного повітря та інших компонентів довкілля.

Правова охорона довкілля в сільському господарстві: поняття та основні напрямки. Екологічні вимоги при здійсненні меліорації земель і хімізації сільськогосподарського виробництва. Особливості охорони земель та інших природних ресурсів при проведенні сільськогосподарської діяльності.

Поняття правової охорони довкілля в промисловості. Основні напрямки охорони навколишнього природного середовища в промисловості. Забезпечення екологічної безпеки та охорони довкілля в атомній енергетиці.

Поняття правової охорони довкілля на транспорті. Особливості природоохоронних заходів при експлуатації автомобільного, залізничного, водного, трубопровідного та авіаційного транспорту.

Тема 17. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Поняття екологічної безпеки. Правове забезпечення екологічної безпеки. Екологічний ризик у системі правовідносин екологічної безпеки. Вимоги, які становлять зміст екологічної безпеки. Види екологічної безпеки. Організаційно-правові форми забезпечення екологічної безпеки.

Екологічна безпека транспортних засобів. Обов'язки з її підтримання. Відповідальність за перевищення встановлених норм викидів шкідливих речовин транспортними засобами. Правові основи ядерної

та радіаційної безпеки. Правові основи біологічної безпеки. Правовий режим використання генетично модифікованих організмів і матеріалів.

Право громадян на екологічну безпеку та забезпечення його реалізації.

Правові заходи при надзвичайних екологічних ситуаціях. Зони надзвичайних екологічних ситуацій. Зони екологічних катастроф. Зони підвищеної екологічної небезпеки. Інші категорії зон надзвичайних екологічних ситуацій. Їх правовий режим.

Юридична відповідальність за правопорушення в галузі екологічної безпеки.

Тема 18. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища. Історичні етапи та передумови розвитку міжнародного права охорони навколишнього природного середовища. Принципи міжнародного екологічного права. Джерела міжнародного екологічного права. Міжнародні конференції в галузі охорони навколишнього середовища як форма міжнародного співробітництва.

Основні напрямки міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища. Міжнародні програми охорони довкілля.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля під егідою ООН. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Організація економічного співробітництва і розвитку та її роль в об'єднанні зусиль світової громадськості в галузі охорони довкілля. Рада Європи та її внесок у справу організації охорони довкілля в Європі. Європейський Союз і його місце у формуванні та здійсненні європейської політики і права охорони довкілля. Співдружність Незалежних Держав та її місце в міжнародному енвайронментальному співробітництві.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЗАНЯТЬ

№ пор.	Назва теми	Кількість годин				
		усього	лекцій	семінарських (практичних) занять	індивідуальної роботи	самостійної роботи
Навчальний модуль 1. Загальна частина						
1	Предмет, метод, система та джерела екологічного права	8	2	4	1	1
2	Правові основи управління в галузі використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища	8	4	2	1	1
3	Право власності на природні ресурси в Україні	6	2	2	1	1
4	Право природокористування (Загальні положення)	5	2	2	–	1
5	Екологічні права та обов'язки громадян	6	2	2	–	2
6	Економіко-правовий механізм у сфері природокористування та охорони природного середовища	5	2	–	1	2
7	Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства	9	2	4	2	1
Усього		47	16	16	6	9
Навчальний модуль 2. Особлива частина						
8	Правові засади використання землі. Земельне законодавство та його роль у визначенні правового режиму інших природних ресурсів	5	2	–	2	1
9	Правий режим використання та охорони вод	5	2	2	–	1

№ пор.	Назва теми	Кількість годин				
		усього	лекцій	семінарських (практичних) занять	індивідуальної роботи	самостійної роботи
10	Правовий режим використання та охорони надр	5	2	2	1	
11	Правовий режим використання та охорони лісів і нелісової рослинності. Червона книга України	8	4	2	1	1
12	Правовий режим використання та охорони тваринного світу	8	2	4	1	1
13	Правовий режим територій і об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі України	5	2	2	–	1
14	Правове регулювання використання та охорони рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон і курортів	5	2	2	–	1
15	Правова охорона атмосферного повітря	5	2	–	2	1
16	Правова охорона довкілля в населених пунктах, на транспорті, в промисловості та сільському господарстві	5	–	2	2	1
17	Правове забезпечення екологічної безпеки	5	2	–	2	1
18	Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища	5	2	2	–	1
Усього		61	22	18	10	11
Усього з курсу		108	38	34	16	20

II. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 1

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СИСТЕМА ТА ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Методичні вказівки

Вивчення теми доцільно розпочати з розгляду науково-методологічних засад взаємодії людини (суспільства) і природи. Слід мати на увазі, що природа – це об’єктивна реальність, яка існує незалежно від суспільства, від волі і свідомості людини та розвивається за об’єктивними природними законами, тобто закономірностями фізичної, хімічної, біологічної та інших форм руху матерії.

Без розуміння того, що являють собою об’єктивні закони розвитку природи, як вони проявляються у взаємодії з суспільством, як людина впливає на природу, тобто без чіткого уявлення про сутність і структуру зв’язків у системі “людина – суспільство – природа” правове регулювання відносин з приводу використання, відтворення, охорони навколишнього природного середовища і правозастосовна діяльність у цій сфері будуть або неефективними і навіть шкідливими, або ж неієвними. Через це вивченню власне юридичних питань у курсі екологічного права передуює розгляд основних положень щодо сутності і форм взаємодії суспільства та природи, які є стратегічно важливими для розробки науково-методологічних основ екологічного права.

Насамперед слід звернути увагу на екологічну єдність людини і природи, неможливість людського буття без забезпечення оптимальних природних умов; неможливість уникнення антропогенного впливу на довкілля; історичну та економічну зумовленість взаємодії суспільства і природи. Використовуючи названі положення, екологічне право має сформулювати принципи та мету подальшого розвитку людини в сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Важливо засвоїти, що особливістю відносин, які регулює екологічне право, є два інтереси, які лежать у їхній основі: екологічний та економічний. Людина є частиною природи, ланкою в системі природних зв’язків. З одного боку, вона виступає як суб’єкт, що активно впливає на природу за допомогою спеціально створених знарядь і засобів

праці. Вона використовує речовини й енергію природи з метою отримання необхідних людському суспільству матеріальних благ. І з вдосконаленням засобів виробництва, розвитку науково-технічного прогресу вплив людини на природу стає все більш руйнівним.

З іншого боку, людина як частина природного середовища є не лише суб'єктом споживання ресурсів, але й об'єктом природи, залежним від стану і якості довкілля, що відчуває його вплив і потребує забезпечення екологічної безпеки.

Звідси взаємодія людини і природи здійснюється в двох основних напрямках: а) використання природних об'єктів і ресурсів; б) охорона довкілля. При цьому використання природних ресурсів виражає економічні інтереси суспільства, спрямовані на задоволення його матеріальних потреб. Охорона довкілля – це екологічні інтереси суспільного розвитку, пов'язані із забезпеченням якості та різноманіття навколишнього середовища. Разом з тим існує і навіть повинна переважати в цивілізованому суспільстві змішана форма взаємодії – еколого-економічна, яка передбачає раціональне природокористування, тобто науково обґрунтоване, ефективне використання природних об'єктів і ресурсів у поєднанні з природоохоронними вимогами.

Виходячи з цього, основною метою екологічного права є забезпечення правовими засобами балансу між екологічними й економічними інтересами суспільства, створення оптимальних правових моделей функціонування відносин у сфері взаємодії людини і суспільства, які дозволили б поєднати інтенсивне економічне зростання із підтриманням якості та безпеки навколишнього середовища.

Вивчаючи екологічне право як юридичну форму екологічних відносин, необхідно проаналізувати основні наукові концепції щодо правової природи та назви галузі права, з'ясувати поняття екологічного права та його місце в правовій системі України. При цьому бажано висвітлити аргументи, які підтверджують або спростовують ту чи іншу концепцію. Далі студент повинен сформулювати свій погляд щодо проблеми і, виходячи з цього, дати поняття екологічного права та з'ясувати його соціальну роль і призначення. Завершити вивчення вказаного блоку проблем необхідно демонстрацією зв'язків екологічного права з іншими галузями у вітчизняній системі права.

Розгляд предмета та методу екологічного права має бути логічним продовженням аналізу юридичної природи галузі. Слід з'ясувати поняття предмета екологічного права та охарактеризувати основні види суспільних відносин, які він охоплює. При аналізі методу потрібно показати співвідношення цивільно-правових і адміністративно-правових засад у регулюванні екологічних правовідносин, висвітлити специфіку

способів і прийомів, за допомогою яких екологічне право впливає на поведінку суб'єктів цих відносин.

Вивчення принципів екологічного права має ґрунтуватися, з одного боку, на аналізі норм екологічного законодавства, насамперед ст. 3 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, з іншого боку – на доктринальних положеннях, розроблених у науці екологічного права. Слід дати визначення поняття принципів, навести їх перелік, охарактеризувавши кожен принцип окремо, та показати значення принципів екологічного права для правозастосування та правотворчості в сфері регулювання еколого-правових відносин.

Особливу увагу слід звернути на визначення поняття системи екологічного права та розгляд її структурних елементів (Загальної та Особливої частин, підгалузей, простих і складних інститутів). При цьому потрібно мати на увазі, що дискусії стосовно юридичної природи екологічного права та його місця в правовій системі України спричиняють неоднозначність трактування внутрішньої структури та побудови галузі. Отже, уявлення про систему екологічного права потребують відповідної аргументації, що має ґрунтуватися на сутності й особливостях предмета та методу (методів) еколого-правового регулювання.

Логічним продовженням розгляду системи екологічного права є вивчення поняття екологічного права як науки та навчальної дисципліни, співвідношення між цими поняттями та екологічним правом як галуззю. Слід звернути увагу на історію розвитку та сучасний стан науки екологічного права (при цьому подати інформацію про найбільш видатних вітчизняних і зарубіжних вчених та їхній внесок у розвиток науки екологічного права), її взаємозв'язок з іншими юридичними та неюридичними науками.

Питання джерел екологічного права та системи екологічного законодавства є одними з найбільш складних і проблемних у навчальному курсі. По-перше, студентам слід звернути увагу на те, що нормативні акти є хоча й основним, але не єдиним різновидом джерел галузі. Важлива роль в еколого-правовому регулюванні належить міжнародним договорам, що у встановленому порядку набули чинності для України. Крім того, джерелами екологічного права можуть бути правові звичаї та прецеденти Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини.

По-друге, необхідно враховувати, що первинна кодифікація екологічного законодавства в основному була завершена до 1995 року, тобто до прийняття основоположних для правової системи України документів – Конституції і Цивільного кодексу. Відповідно, деякі з чинних екологічних законів і кодексів їм не відповідають і застосовуються

лише в тій частині, в якій не вступають з ними в суперечність. Нині відбувається повторна кодифікація екологічного законодавства, однак цей процес далекий від завершення, що утворює істотні проблеми в регулюванні екологічних відносин.

Теми рефератів

1. Історія становлення і розвитку вітчизняного та зарубіжного екологічного права.
2. Проблеми формування еколого-правової термінології.
3. Видатні постаті вітчизняної науки екологічного права.
4. Поресурсні й функціональні акти в системі екологічного законодавства.
5. Міжнародні договори як джерела екологічного права України.
6. Поняття, структура та особливості екологічних правовідносин.
7. Норми екологічного права.
8. Співвідношення екологічного права та екологічного законодавства.
9. Конституція України як джерело екологічного права.
10. Роль судової практики в регулюванні екологічних відносин.

Контрольні питання

1. Визначте основні положення щодо функціонування людини і суспільства в навколишньому середовищі. Яке значення вони мають для екологічного права?
2. Поясніть співвідношення понять “екологія”, “навколишнє середовище”, “навколишнє природне середовище”, “довкілля”. У чому полягає проблема найменування галузі екологічного права?
3. Які існують наукові концепції щодо пояснення юридичної природи екологічного права? Обґрунтуйте власну думку з цього питання.
4. Охарактеризуйте предмет екологічного права та метод еколого-правового регулювання.
5. У чому суть принципів правової охорони довкілля? Як вони співвідносяться з принципами екологічного права?
6. Які існують доктринальні підходи до визначення системи принципів екологічного права? Обґрунтуйте власну думку та розкрийте зміст принципів.
7. Дайте поняття системи екологічного права та охарактеризуйте її складові елементи.
8. Визначте поняття екологічного права як науки. Назвіть найвідоміших представників сучасної науки екологічного права та окресліть предметну галузь їхніх досліджень.
9. Що являє собою екологічне право як навчальна дисципліна?

10. Дайте характеристику системи джерел екологічного права та класифікацію актів екологічного законодавства.
11. Доведіть, що Конституція України є джерелом екологічного права.
12. Визначте співвідношення екологічного права та екологічного законодавства.
13. Якими, на вашу думку, мають бути напрями вдосконалення екологічного законодавства?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Як співвідносяться юридичні поняття “довкілля” і “навколишнє середовище”:
  - а) є тотожними;
  - б) позначають різні за змістом явища об’єктивної дійсності;
  - в) поняття “довкілля” є більш широким і включає навколишнє середовище;
  - г) поняття “навколишнє середовище” є більш широким і включає довкілля.
2. Інститут юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства входить:
  - а) до Загальної частини екологічного права;
  - б) до Особливої частини екологічного права;
  - в) до Спеціальної частини екологічного права;
  - г) взагалі не входить до системи екологічного права.
3. Скільки поресурсних кодексів діє в Україні:
  - а) 2;
  - б) 3;
  - в) 4;
  - г) 5.
4. Вкажіть, які з названих документів не є актами екологічного законодавства:
  - а) Водний кодекс;
  - б) Повітряний кодекс;
  - в) Лісовий кодекс;
  - г) закон “Про захист рослин”;
  - г) закон “Про тваринний світ”;
  - д) закон “Про бджільництво.
5. Які закони прийняті в Україні:
  - а) “Про екологічну експертизу”;
  - б) “Про екологічний аудит”;
  - в) “Про екологічне страхування”;

- г) “Про державний екологічний моніторинг”;
  - г) “Про екологічну мережу України”;
  - д) “Про Національний екологічний фонд”.
6. Які з наведених нормативних актів належать до функціональних (комплексних):
- а) Земельний кодекс України;
  - б) Закон України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації”;
  - в) Закон України “Про рослинний світ”;
  - г) Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”.
7. Об’єктами екологічних відносин не є:
- а) життя і здоров’я людини;
  - б) товарно-матеріальні цінності;
  - в) сільськогосподарські тварини і рослини;
  - г) природні ресурси в межах антропогенно-змінених територій.
8. Виберіть правильне визначення предмета екологічного права:
- а) природні та природно-антропогенні цінності, що підлягають охороні екологічним правом;
  - б) відносини в галузі взаємодії суспільства і природи;
  - в) система екологічних зв’язків між компонентами живої і неживої природи;
  - г) навколишнє природне середовище.
9. Виберіть правильне твердження:
- а) екологічне право є формою екологічного законодавства;
  - б) екологічне законодавство є формою екологічного права;
  - в) екологічне право й екологічне законодавство є тотожними правовими категоріями.
10. Стан навколишнього середовища, який не завдає шкоди здоров’ю людини, не створює загрози для її життя та при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки, характеризує:
- а) безпечне довкілля;
  - б) сприятливе довкілля;
  - в) здорове довкілля;
  - г) чисте довкілля.

Література: 1-3; 8; 12; 14; 16; 20-22; 26; 29; 31; 34; 37; 41; 48; 57; 63-68; 87; 90; 92; 133.

Тема 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Методичні вказівки

Приступаючи до розгляду питань, пов'язаних із правовими основами управління в галузі використання природних ресурсів охорони довкілля, слід пам'ятати, що тема є складною через великі обсяги інформації та постійні процеси адміністративного реформування в державі. Водночас ці проблеми є основними в курсі екологічного права й потребують особливої уваги. Перед розглядом рекомендованої літератури з екологічного права доцільно повторити відповідні теми з курсів конституційного та адміністративного права України, а також державного будівництва та самоврядування.

Загальна характеристика управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища передбачає розгляд поняття управління, об'єктів і суб'єктів управлінської діяльності, методів, принципів її здійснення та видів управління в сфері екології.

Слід мати на увазі, що система органів державного управління в сфері екології базується на загальновизнаному в теорії управління поділі на органи державного управління загальної компетенції та органи державного управління спеціальної компетенції в сфері охорони навколишнього природного середовища й використання природних об'єктів. У рамках першої групи слід проаналізувати повноваження екологічної спрямованості, що входять до компетенції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради й уряду Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Розгляд органів спеціальної компетенції слід розпочинати зі структури, завдань і повноваження Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та його органів на місцях. Крім того, до органів спеціальної компетенції включаються органи державного управління в сфері використання та охорони земель, вод, надр, лісів, тваринного світу, атмосферного повітря, територій і об'єктів природного заповідного фонду. Необхідно також з'ясувати міжгалузеву компетенцію МОЗ України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства аграрної політики України та інших центральних органів виконавчої влади, що мають повноваження в сфері охорони довкілля.

Вивчення правового регулювання громадської управлінської діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища доцільно розпочинати з відповідних статей Конституції України, законів “Про об’єднання громадян” та “Про охорону навколишнього природного середовища”. Крім того, слід ознайомитися з міжнародно-правовим регулюванням участі громадськості в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля, а також із діяльністю громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища.

Важливою частиною опанування теми є розгляд питань стосовно функцій управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Слід визначитися з поняттям функцій управління та їх класифікацією, а також окремо проаналізувати кожну зі специфічних еколого-управлінських функцій, а саме: просторово-територіальний устрій об’єктів природи; облік природних ресурсів і види природноресурсових кадастрів; екологічне планування та прогнозування; екологічний моніторинг використання та охорони навколишнього природного середовища; екологічне інформування; стандартизацію та нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища; розподіл і перерозподіл природних ресурсів між власниками та природокористувачами; екологічний контроль; екологічну експертизу; вирішення екологічних спорів. Необхідно також ознайомитися з процесуальним порядком здійснення функцій управління природокористуванням та охороною довкілля.

Теми рефератів

1. Поняття, сутність і значення екологічної функції держави.
2. Методи еколого-управлінської діяльності.
3. Повноваження органів виконавчої влади в галузі екологічного інформаційного забезпечення.
4. Трансформації в системі органів управління в сфері природокористування та охорони довкілля: причини, сутність, наслідки.
5. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони земель.
6. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони лісів та нелісової рослинності.
7. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони надр.
8. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони вод.
9. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони тваринного світу.

10. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони атмосферного повітря.
11. Система і компетенція органів управління в сфері використання та охорони природно-заповідного фонду.
12. Розмежування компетенції органів виконавчої влади на місцях і органів місцевого самоврядування в сфері природокористування та охорони довкілля.
13. Міжнародно-правове регулювання статусу громадськості як суб'єкта екологічного управління.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте поняття, види та особливості управління в сфері використання і охорони навколишнього середовища.
2. Визначте принципи управлінської діяльності в сфері екології. Як вони співвідносяться з принципами екологічного права як галузі?
3. У чому, на вашу думку, полягають відмінності управління в сфері екології від інших сфер управлінської діяльності?
4. Розкрийте повноваження органів загальної компетенції в сфері управління використанням і охороною довкілля.
5. Окресліть структуру, завдання і повноваження Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. У чому сутність відносин Мінприроди з органами поресурсного управління?
6. Назвіть урядові органи в структурі Мінприроди. У чому особливості їхнього правового статусу?
7. Які повноваження мають контрольно-інспекційні органи в сфері охорони довкілля?
8. Охарактеризуйте правовий статус органів поресурсного управління.
9. Що таке екологічний моніторинг? Які його основні завдання та види?
10. Що таке екологічна експертиза? Назвіть її об'єкти, суб'єктів і види.
11. Чим відрізняється юридичне значення висновків державної та громадської екологічних експертиз?
12. Що таке екологічне планування? Які існують види екологічних програм? Чим вони відрізняються від планів?
13. Розкрийте сутність обліку природних ресурсів. Які види природно-ресурсових кадастрів вам відомі? Щодо яких природних ресурсів кадастри не ведуться та які форми обліку при цьому використовуються?
14. Дайте характеристику функції екологічного нормування та стандартизації. Які органи уповноважені на прийняття екологічних стандартів і нормативів?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації:
  - а) Президентом України;
  - б) Радою національної безпеки і оборони України;
  - в) Кабінетом Міністрів України;
  - г) Верховною Радою України.
2. Рішення про створення (оголошення) територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення приймає:
  - а) обласна державна адміністрація;
  - б) обласна рада;
  - в) обласне управління охорони навколишнього природного середовища;
  - г) Мінприроди України.
3. Вкажіть, які з названих органів мають повноваження щодо управління в сфері використання та охорони тваринного світу:
  - а) Державний комітет лісового господарства України;
  - б) Міністерство лісового господарства України;
  - в) Державний комітет рибного господарства;
  - г) Міністерство екології і природних ресурсів України;
  - д) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - е) Державний комітет природних ресурсів України;
  - ж) Державний комітет мисливського господарства і полювання України.
4. Який центральний орган виконавчої влади уповноважений на надання дозволів на використання надр для добування корисних копалин загальнодержавного значення:
  - а) Державний комітет природних ресурсів України;
  - б) Державний комітет України з геології і використання надр;
  - в) Міністерство екології і природних ресурсів України;
  - г) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.
5. Діяльність уповноважених державних органів управління, спрямована на систематизацію за відомостей про правовий, природний і господарський стан природних ресурсів, їх окремих складових частин, а також постійних і таких, що змінюються в часі, властивостей – це:
  - а) екологічний моніторинг;
  - б) екологічне інформування;

- в) облік природних ресурсів;
  - г) екологічна експертиза.
6. Діяльність уповноважених державних органів управління щодо нагляду, збирання, передачі, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій, необхідних для прийняття управлінських рішень, – це:
- а) екологічний моніторинг;
  - б) екологічне інформування;
  - в) облік природних ресурсів;
  - г) екологічна експертиза.
7. Вкажіть, які з названих органів мають повноваження щодо управління в сфері використання і охорони атмосферного повітря:
- а) Державний комітет природних ресурсів України;
  - б) Міністерство транспорту та зв'язку України;
  - в) Міністерство внутрішніх справ України;
  - г) Міністерство екології і природних ресурсів України;
  - г) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - д) Міністерство охорони здоров'я України.
8. До адміністративних методів управління належать:
- а) стандартизація;
  - б) ліцензування;
  - в) кредитування;
  - г) страхування;
  - г) лімітування;
  - д) екологічна експертиза.
9. Екологічна ліцензія – це:
- а) документ, який засвідчує право на використання природних ресурсів;
  - б) посвідчення на якість та екологічну безпечність продукції;
  - в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про вимоги щодо використання природних ресурсів.
10. Діяльність уповноважених органів, спрямована на забезпечення доступу до повних і достовірних відомостей про події, явища, предмети, факти, процеси в сфері використання, відновлення природних ресурсів, природних комплексів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, – це:
- а) екологічний моніторинг;
  - б) екологічне інформування;

- в) облік природних ресурсів;
- г) екологічна експертиза.

Література: 1; 5; 8; 12; 14; 16; 21; 29; 31; 34; 36; 37; 50; 55; 62; 65; 91; 99; 114; 137.

Тема 3. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ В УКРАЇНІ

Методичні вказівки

Вивчаючи поняття права власності на природні ресурси, насамперед слід повторити загальні цивільно-правові положення щодо права власності, а потім відстежити особливості правового регулювання відносин власності на природні ресурси. Для отримання повного уявлення про проблему необхідно проаналізувати також еволюцію відносин власності в цій сфері за період незалежності України.

Право власності на природні ресурси розглядається в об'єктивному (широкому) і суб'єктивному (вузькому) значеннях. В об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу належності об'єктів природи одним особам і відчуженості таких об'єктів від інших осіб. Право власності на природні ресурси в суб'єктивному значенні – це право конкретного суб'єкта володіти, користуватися і в дозволеніх законом рамках розпоряджатися певними частинами природних об'єктів.

При розгляді змісту права власності на природні ресурси зверніть увагу на сутність і характер права володіння природними ресурсами, права користування та обмежений характер права розпорядження природними ресурсами. Право володіння означає фактичне володіння річчю, яке має юридичне значення. Щодо природних ресурсів, то володіння, як правило, виражається у віднесенні природного об'єкта до відання власника, закріпленні його за власником (наприклад, земельної ділянки з визначеними межами за фермерським господарством). Право володіння належить будь-якому власнику, якщо, звичайно, об'єкт не передано у користування чи оренду іншим особам. Право користування об'єктом природи – це право здійснювати його безпосередню господарську експлуатацію з метою вилучення його корисних властивостей і якостей, отримання інших благ. Право користування також зберігається у власника в тому разі, коли об'єкт не передано в оренду чи в користування іншим суб'єктам.

Право розпорядження є основним повноваженням власника, яке і відрізняє його від користувачів. Якщо відбувається передача цього

ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

права, то змінюється і власник об'єкта. Право розпорядження природним об'єктом – це право визначати його юридичну долю, вчиняти дії, спрямовані на зміну його юридичного статусу. У найбільш повному обсязі це право належить державі, яка може передавати природні ресурси у власність іншим суб'єктам, надавати їх у користування та вилучати у користувачів, видавати нормативно-правові акти, які визначають режим тих чи інших природних об'єктів. Певні обмеження права власності на природні ресурси встановлені для приватних і комунальних власників. Законодавство обмежує перелік угод, які можуть бути вчинені з природними об'єктами. Крім того, приватні власники не мають права самостійно змінювати цільове призначення природного об'єкта, погіршувати його якість, знищувати тощо. Ці обмеження пов'язані зі специфікою природних ресурсів як об'єктів власності, що, незважаючи на приналежність конкретним суб'єктам, продовжують лишатися невід'ємними елементами навколишнього природного середовища, зберігати екологічні взаємозв'язки з іншими природними компонентами.

Особливості права розпорядження щодо окремих суб'єктів мають бути окреслені стосовно держави, територіальних громад, фізичних та юридичних осіб, а також іноземних суб'єктів.

Об'єкти права власності на природні ресурси істотно відрізняються від традиційних об'єктів цивільно-правових відносин власності, тому слід урахувати їхні відмінні риси, які значною мірою визначають сутність права власності на природні ресурси. Студентам потрібно мати на увазі, що не всі природні ресурси можуть бути привласнені, а лише ті, які піддаються індивідуалізації. Такі ж природні ресурси, як наприклад енергія вітру чи сонячна радіація, хоча й активно використовуються людством, але привласнені бути не можуть. Крім того, на право власності на природні ресурси впливають як екологічні (пов'язаність із навколишнім середовищем, включення в систему екологічних взаємозв'язків, природне походження тощо), так і економічні (визнання природних ресурсів національним багатством, відсутність вартості в розумінні витрат людської праці на створення, особливості оцінки тощо) чинники, що зумовлюють особливий режим його здійснення.

Установивши спільні характеристики природних ресурсів як об'єктів права власності, слід окремо розглянути землю, водні об'єкти, надра, тваринний і рослинний світ, природно-заповідний фонд як об'єкти права власності. Питання щодо можливості існування права власності на атмосферне повітря залишається дискусійним, тому треба мати з цього приводу власну позицію, врахувавши чинні нормативні положення та

їх відповідність природним характеристикам атмосферного повітря й повітряного простору в межах території України.

Суб'єктами права власності на природні ресурси виступають держава (державна власність), територіальні громади (комунальна власність), юридичні і фізичні особи. Реформування законодавства про власність на природні ресурси в Україні дало можливість іноземним суб'єктам (іноземним державам, фізичним особам, що не є громадянами України, іноземним юридичним особам) бути власниками окремих природних об'єктів в Україні за умов, визначених в законі. Тому необхідно розглянути ці питання та з'ясувати сутність проблем у реалізації іноземними суб'єктами права власності на природні ресурси в Україні.

Наступним важливим блоком у темі є коло підстав і порядок виникнення права власності на природні ресурси й припинення цього права. При вивченні цього блоку варто детально вивчити класифікацію підстав виникнення (припинення) права власності на природні ресурси, а також звернути особливу увагу на момент виникнення права власності і характер документів, які це право посвідчують.

Завершувати вивчення теоретичних питань права власності на природні ресурси доцільно аналізом видів порушень права власності на природні ресурси, форм охорони цього права і гарантій його здійснення.

Теми рефератів

1. Правове регулювання відносин власності на природні ресурси в історії екологічного, земельного і цивільного законодавства.
2. Еволюція відносин власності на природні ресурси в період незалежності України.
3. Колізії в регулюванні відносин власності на природні ресурси, причини їх виникнення та шляхи подолання.
4. Співвідношення цивільного та екологічного законодавства у регулюванні відносин власності на природні ресурси.
5. Особливості об'єктно-суб'єктного складу відносин власності на природні ресурси.
6. Співвідношення приватноправових і публічно-правових засад у регулюванні відносин власності на природні ресурси.
7. Обмеження прав власників природних ресурсів.
8. Сутність і співвідношення категорій “виключна власність народу України”, “публічна власність”, “державна власність”.
9. Особливості реалізації права державної власності на природні ресурси.

10. Особливості правового регулювання комунальної власності на природні ресурси.
11. Спільна власність на природні ресурси: поняття, види, специфіка правового регулювання.
12. Право власності іноземних суб'єктів на природні ресурси в Україні.

Контрольні питання

1. Дайте визначення та назвіть особливості права власності на природні ресурси. Що слід мати на увазі під об'єктивним і суб'єктивним правом власності на природні ресурси?
2. У чому, на вашу думку, полягають відмінні риси правового режиму права власності на природні ресурси?
3. Охарактеризуйте види права власності на природні ресурси.
4. Визначте коло суб'єктів права державної, комунальної та приватної власності на природні ресурси.
5. Розкрийте зміст права власності на природні ресурси.
6. Які юридичні факти (фактичні склади) є підставами виникнення та припинення права власності на природні ресурси?
7. Чим відрізняються загальні та спеціальні підстави виникнення і припинення права власності на природні ресурси?
8. Визначте систему гарантій права власності на природні ресурси.
9. Які існують види порушень права власності на природні ресурси? Які види відповідальності за них встановлені?
10. Розкрийте форми і зміст охорони права власності на природні ресурси. Яка форма охорони, на вашу думку, є найбільш ефективною і чому?
11. Оцініть позитивні й негативні риси змін, що відбулися в регулюванні відносин власності на природні ресурси у зв'язку з прийняттям ЗК України 2001 року та ЦК України 2003 року. Якими, на вашу думку, мають бути подальші заходи щодо законодавчого реформування у цій сфері?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Вкажіть, які об'єкти можуть перебувати в приватній власності:
  - а) земельні ділянки оздоровчого призначення;
  - б) ділянки надр;
  - в) штучні водні об'єкти;
  - г) тварини, занесені до Червоної книги;
  - г) зоологічні парки;
  - д) природні заповідники.

2. Виберіть твердження, яке найбільш повно і правильно характеризує права власника земельної ділянки:
- а) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах лише на поверхневий (грунтовий) шар і не розповсюджується на інші природні ресурси;
  - б) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться;
  - в) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що знаходиться над і під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд;
  - г) право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки.
3. Чи можуть іноземці в Україні бути власниками земель і пов'язаних із землею природних ресурсів:
- а) так;
  - б) ні.
4. Яким чином може бути здійснено зміну цільового призначення природного об'єкта, що перебуває у приватній власності:
- а) за рішенням власника з наступним внесенням за його клопотанням змін до відповідного кадастру;
  - б) за рішенням компетентного органу державної влади;
  - в) за заявою власника на підставі рішення компетентного органу державної влади.
5. Іноземці, які отримали в спадщину земельну ділянку водного фонду:
- а) зобов'язані відчужувати її протягом 6 місяців;
  - б) зобов'язані відчужувати її протягом 1 року;
  - в) не зобов'язані відчужувати таку земельну ділянку.
6. Вкажіть у наведеному переліку первинні підстави виникнення права власності на природні об'єкти:
- а) націоналізація природного об'єкта;
  - б) конфіскація природного об'єкта;
  - в) дарування природного об'єкта;

- г) успадкування природного об'єкта;
  - г) відтворення (розведення) живих природних організмів.
7. Вкажіть у наведеному переліку загальні підстави виникнення права власності на природні об'єкти:
- а) націоналізація природного об'єкта;
  - б) безоплатна приватизація природного об'єкта;
  - в) дарування природного об'єкта;
  - г) успадкування природного об'єкта;
  - г) передача природного об'єкта з державної власності у комунальну;
  - д) застава природного об'єкта.
8. Вкажіть, які природні ресурси (об'єкти) перебувають винятково у державній власності України:
- а) територіальні та внутрішні морські води України;
  - б) виключна (морська) економічна зона України;
  - в) континентальний шельф України;
  - г) надра, розташовані під сухопутною та водною територією України;
  - г) природно-заповідний фонд України;
  - д) лісові ресурси та ділянки лісогосподарського призначення в межах території України.
9. Суб'єктами права комунальної власності на природні об'єкти є:
- а) сільські, селищні та міські ради;
  - б) територіальні громади сіл, селищ, міст;
  - в) районні та обласні державні адміністрації;
  - г) територіальні громади районів та областей;
  - г) громадські організації та організації кооперативного типу.
10. Відносини власності на які об'єкти не регулюються нормами екологічного права:
- а) сільськогосподарські тварини;
  - б) сільськогосподарські рослини;
  - в) штучні водойми;
  - г) ліси, вирощені приватним власником на належній йому земельній ділянці;
  - г) деревина на стадії первинної переробки;
  - д) дикі тварини, що утримуються в неволі або напіввільних умовах.

Література: 1; 4; 8; 12-16; 18; 29; 31; 34; 36; 37; 39-41; 43-44; 53; 66-68; 85; 87; 106; 114, 119, 141.

Тема 4. ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ)

Методичні вказівки

Право природокористування тривалий час виступало основним і найбільшим інститутом екологічного права, оскільки природні ресурси перебували лише в державній власності й іншим суб'єктам надавалися лише у користування. У сучасних умовах його роль, з одного боку, дещо знизилася в результаті законодавчого закріплення плюралізму власності на природні об'єкти, з іншого – з'явилися нові види природокористування, невідомі радянському законодавству, які мають забезпечити правовий інструментарій для оптимальної реалізації прав та економічних інтересів власників і користувачів природних об'єктів, а також раціональну і невиснажливу експлуатацію природних ресурсів.

При вивченні теми слід звернути увагу на аналіз термінології, що використовується в нормативно-правових актах, які регулюють відносини природокористування. Так, в екологічному законодавстві застосовуються терміни “використання” природних ресурсів і “користування” природними ресурсами. Термін “використання” природних ресурсів за змістом ширший, ніж “користування”, він охоплює випадки експлуатації природних ресурсів як на праві дозвільного природокористування, оренди, обмежених речових прав (емфітевзис, суперфіцій, сервітут), так і на праві власності. Термін “користування” позначає використання природних об'єктів особами, що не є їхніми власниками.

Необхідно мати на увазі, що право природокористування розглядається в об'єктивному і суб'єктивному значеннях. Право природокористування в об'єктивному розумінні – це інститут Загальної частини екологічного права, в якому об'єднані норми, що визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів, включаючи і норми, які регулюють їх комплексне використання. Право природокористування розвивалося шляхом формування та удосконалення права користування окремими видами природних об'єктів, а саме: права землекористування, права водокористування, права лісокористування, права користування надрами, права користування тваринним світом тощо. Незважаючи на певну специфіку, ці види права природокористування мають спільні ознаки. До того ж усі природні об'єкти тісно пов'язані між собою в навколишньому природному середовищі і, як правило, не можуть існувати відокремлено один від одного, що дозволяє усі правові норми, які закріплюють загальні права користування різними видами природних об'єктів, об'єднати в правовий інститут.

У суб'єктивному розумінні – це забезпечена законом можливість безпосередньої експлуатації природного об'єкта з метою одержання певних благ, забезпечення потреб та інтересів природокористувача. Суб'єктивне право природокористування визначає можливу поведінку суб'єктів у межах екологічного законодавства по вилученню корисних властивостей і якостей об'єкта з метою реалізації своїх екологічних інтересів.

Право природокористування виникає з приводу використання різних екологічних об'єктів. Ними можуть бути конкретні природні об'єкти, їх складові частини, які піддаються або не піддаються індивідуалізації, окремі властивості і якості цих об'єктів природи.

Чинне екологічне законодавство перебуває у стадії реформування, не всі еколого-правові нормативні акти узгоджені між собою. Слід мати на увазі, що тривалий час природні об'єкти перебували лише в державній власності, й повноваження по наданню їх у користування розподілялися між центральними та місцевими органами влади, а також органами місцевого самоврядування залежно від того, до яких ресурсів належить відповідний об'єкт – загальнодержавного чи місцевого значення. Така класифікація збереглася в чинному законі “Про охорону навколишнього природного середовища”, Водному кодексі України та деяких інших актах, ухвалених у процесі первинної кодифікації екологічного законодавства України. Однак реформування екологічних відносин на засадах різноманіття власності на природні ресурси базується на принципі, згідно з яким розпоряджатися (у тому числі передавати у користування) природним об'єктом повинен його власник. Отже, повноваження по наданню в користування об'єктів державної власності належить державі в особі органів державної влади, комунальної власності – територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування, приватної власності – відповідно фізичним та юридичним особам. Такий підхід передбачено, зокрема, ЗК 2001 року, ЛК України в редакції 2006 року. Останній, наприклад, взагалі не розмежовує лісові ресурси на такі, що мають загальнодержавне та місцеве значення. Хоча такий розподіл і збережено в законі “Про охорону навколишнього природного середовища”, однак з прийняттям оновленої редакції ЛК ця класифікація лісових ресурсів не має практичного застосування. Студентам потрібно зрозуміти описану проблему й врахувати класифікацію об'єктів природокористування на ресурси загальнодержавного й місцевого значень у необхідних випадках. Крім того, слід взяти до уваги належність природного об'єкта на праві власності тому чи іншому суб'єктові.

Суб'єктами права природокористування є юридичні або фізичні особи, в тому числі й іноземні, які у визначеному законом порядку набули права користування природними об'єктами або ресурсами для відповідних цілей і мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки. Серед зазначених прав та обов'язків виділяють загальні (стосуються всіх природокористувачів, закріплені в законі "Про охорону навколишнього природного середовища" та інших актах функціонального характеру) та спеціальні (передбачені для окремих суб'єктів щодо певних об'єктів або видів користування і фіксуються з більшим чи меншим ступенем деталізації в поресурсних актах і документах, які посвідчують право природокористування). Необхідно проаналізувати зміст зазначених прав та обов'язків, а також правові заходи їх охорони і захисту.

Надалі при вивченні теми слід зосередитися на правових видах природокористування, розглянувши, зокрема, загальне і спеціальне природокористування, первинне і вторинне (похідне), класифікацію права природокористування залежно від об'єктів природи, залежно від суб'єктного складу та строків природокористування. Окремо виділяються види природокористування, засновані на договорі (оренда природних об'єктів, концесія), на адміністративному дозволі, а також природокористування, що здійснюється на засадах обмежених речових прав (емфітевзис, суперфіцій, сервітут).

Важливим блоком питань теми, що розглядається, є коло підстав виникнення і припинення права природокористування, підстав зміни умов природокористування та обмеження прав природокористувачів. Особливу увагу слід звернути на процесуальний аспект виникнення права природокористування та компетенцію суб'єктів, наділених повноваженнями передавати природні об'єкти в користування.

Теми рефератів

1. Історія розвитку права природокористування та його формування як інституту сучасного екологічного права України.
2. Правове регулювання оренди природних ресурсів.
3. Концесійні договори та відносини природокористування.
4. Угоди про розподіл продукції як специфічна форма концесійного природокористування.
5. Загальне природокористування в умовах плюралізму власності на природні ресурси.
6. Історичні витоки правового регулювання сервітутних відносин та їх реалізація в сучасних умовах.

7. Історичні витоки правового регулювання відносин суперфіцію та їх реалізація в сучасних умовах.
8. Історичні витоки правового регулювання відносин емфітевзису та їх реалізація в сучасних умовах.
9. Форми охорони та гарантії здійснення прав природокористувачів.
10. Правові засади обмеження прав природокористувачів.
11. Основні стадії процедури виникнення права природокористування.

Контрольні питання

1. Дайте визначення права природокористування в об'єктивному і суб'єктивному розумінні.
2. Розкрийте зміст права природокористування та порівняйте його зі змістом права власності на природні ресурси.
3. Охарактеризуйте об'єкти і суб'єктів права природокористування.
4. У чому полягають основні відмінності між загальним і спеціальним природокористуванням?
5. Дайте класифікацію права природокористування залежно від об'єктного і суб'єктного складу.
6. Які природні ресурси можуть бути предметом оренди і концесії за чинним законодавством України?
7. Що таке обмежені речові права на природні об'єкти? Дайте характеристику їх видів.
8. Розкрийте систему прав та обов'язків природокористувачів. Порівняйте їх з правами власників на прикладі окремого виду (видів) природних ресурсів.
9. Які заходи правової охорони передбачені для забезпечення прав природокористувачів?
10. Наведіть підстави виникнення та припинення права природокористування.
11. З'ясуйте процедуру виникнення та припинення права природокористування.
12. В яких випадках законодавство передбачає зміну умов природокористування та обмеження прав природокористувачів?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Вкажіть, оренда яких природних об'єктів не передбачена чинним законодавством:
  - а) земельних ділянок;
  - б) водних об'єктів (їх частин);
  - в) ділянок надр;
  - г) ділянок лісового фонду;

- г) диких тварин;
  - д) мисливських угідь;
2. Які природні об'єкти належать до ресурсів загальнодержавного значення:
- а) підземні води;
  - б) мисливські тварини в стані природної волі;
  - в) живиця;
  - г) природні заповідники;
  - г) регіональні ландшафтні парки;
  - д) несільськогосподарські рослини в межах населених пунктів.
3. Земельні ділянки за межами населених пунктів у власність і користування надають:
- а) районні та обласні ради;
  - б) місцеві державні адміністрації;
  - в) територіальні органи Державного комітету земельних ресурсів України.
4. Максимальний термін оренди землі становить:
- а) 10 років;
  - б) 25 років;
  - в) 50 років;
  - д) 99 років.
5. Угоди про розподіл продукції укладаються у сфері:
- а) землекористування;
  - б) водокористування;
  - в) надрокористування;
  - г) лісокористування.
6. Чи можуть іноземці в Україні бути користувачами земельних ділянок сільськогосподарського призначення:
- а) так;
  - б) ні.
7. Вкажіть, які суб'єкти можуть бути постійними землекористувачами:
- а) державні підприємства;
  - б) комунальні підприємства;
  - в) благодійні організації;
  - г) кооперативні підприємства для сільськогосподарської діяльності;
  - г) релігійні організації для будівництва культових споруд.
8. Любительське рибальство:
- а) є загальним природокористуванням;
  - б) є спеціальним природокористуванням;

в) не є ні загальним, ні спеціальним природокористуванням, оскільки законодавство не передбачає надання дозволів на таку діяльність.

9. Як співвідносяться між собою поняття “користування природними ресурсами” і “використання природних ресурсів”:

- а) “користування” є ширшим за обсягом і включає “використання”;
- б) “використання” є ширшим за обсягом і включає “користування”;
- в) ці терміни позначають тотожні поняття;
- г) ці терміни позначають різні види експлуатації природних ресурсів.

10. Суперфіцій – це:

- а) користування чужою сусідньою (суміжною) земельною ділянкою для обслуговування власної;
- б) користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб;
- в) користування чужою земельною ділянкою для забудови.

Література: 1; 4; 8; 12-16; 18; 26; 29; 31; 34; 36; 37; 39-41; 45; 55; 66-68; 102-140.

Тема 5. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Методичні вказівки

Екологічні права та обов'язки становлять основу еколого-правового статусу людини і громадянина, тобто правового становища фізичної особи у галузі екологічних правовідносин. Вивчення еколого-правового статусу людини і громадянина має ґрунтуватися на загальних знаннях студентів у галузі гуманітарного права, отриманих насамперед з курсів теорії права, конституційного та цивільного права.

Екологічні права громадян визначають сукупну міру можливої та дозволеної поведінки людини у сфері належності природних об'єктів, їх використання, відновлення та охорони навколишнього природного середовища. Ця міра включає в себе можливість безпосередньо користуватися природою, вимагати від держави, фізичних та юридичних осіб виконання їхніх обов'язків щодо охорони навколишнього природного середовища у випадку погіршення його якості, а також звертатися за державним або громадським захистом своїх порушених прав. Екологічні права громадян закріплені Конституцією України, екологічними кодексами та законами. У загальній формі ці права перераховані у ст. 9 Закону України “Про навколишнє природне середовище”.

Вказану норму студентам слід детально опрацювати, з'ясувавши зміст кожного з наведених прав.

Особливе місце серед екологічних прав громадян займає право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Це фундаментальне право, що належить людині внаслідок її існування, є необхідною умовою життя і тому невід'ємне від особи так само, як право на життя, на особисту недоторканність тощо. Це право закріплене в ст. 50 Конституції України й низці інших еколого-правових нормативних актів. Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Отже, право на безпечне навколишнє природне середовище – це юридично закріплена можливість мешкати у природному середовищі, що не завдає шкоди здоров'ю та життю, а у випадку порушення цього права – вимагати його захисту у встановленому законом порядку.

Чинне екологічне законодавство України визначає юридичні критерії безпеки навколишнього природного середовища – нормативи екологічної безпеки. Тому для кращого розуміння сутності права на безпечне для життя і здоров'я довкілля варто повторити вже пройдений матеріал щодо функцій екологічного управління, зокрема функції екологічної стандартизації і нормування.

Право на безпечне навколишнє природне середовище забезпечується системою взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Найбільш дієвими гарантіями реалізації цього права є можливість природокористування, звернення за захистом до державних органів, створення громадських природоохоронних об'єднань та участь у їх діяльності, обговорення екологічних питань тощо.

У подальшому вивченні теми слід детально розглянути й інші найважливіші конституційні екологічні права людини – право на екологічну інформацію та на відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону довкілля. Необхідно розглянути гарантії реалізації цих прав та особливості їх охорони.

Важливим є питання щодо підстав обмеження та припинення екологічних прав, а також з'ясування кола екологічних прав, які не можуть бути обмежені або припинені.

Поряд з екологічними правами громадяни мають обов'язки, передбачені Конституцією, Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” та іншими еколого-правовими нормативними актами. Слід вивчити систему загальних обов'язків, а також розглянути спеціальні обов'язки, визначені поресурсовим законодавством.

Теми рефератів

1. Порівняльно-правовий аналіз еколого-правового статусу людини і громадянина (зарубіжне законодавство для порівняння обирається за бажанням студента: пострадянських країн, окремих країн ЄС, ЄС у цілому або США).
2. Міжнародно-правове регулювання екологічних прав людини.
3. Місце екологічних прав людини в загальній системі прав людини.
4. Історичні аспекти формування системи екологічних прав людини.
5. Захист екологічних прав як запорука вирішення глобальних екологічної проблеми.
6. Міжнародно-правове та національне регулювання права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
7. Міжнародно-правове та національне регулювання права на екологічну інформацію.
8. Механізми гарантування екологічних прав.
9. Правове регулювання екологічних обов'язків: шляхи вдосконалення.
10. Правові засади обмеження екологічних прав людини.
11. Екологічні права іноземців в Україні.

Контрольні питання

1. Дайте визначення еколого-правового статусу людини і громадянина та назвіть його складові елементи.
2. У чому, на вашу думку, полягають відмінності між екологічним статусом людини та екологічним статусом громадянина?
3. Які законодавчі акти визначають загальні екологічні права людини?
4. Як врегульовані екологічні права людини в Конституції України?
5. Які міжнародні договори України стосуються захисту екологічних прав людини?
6. Розкрийте сутність права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Які існують юридичні критерії для визначення безпеки або небезпеки навколишнього середовища?
7. Що таке екологічна інформація? Які види відомостей вона містить у собі?
8. Чи можуть бути засекречені відомості, що становлять екологічну інформацію?
9. В якому порядку задовольняється право громадян на отримання екологічної інформації?
10. Які обов'язки державних органів і посадових осіб кореспондують право громадян на екологічну інформацію?

11. Які гарантії передбачені законодавством для забезпечення реалізації та захисту екологічних прав?
12. Охарактеризуйте систему екологічних обов'язків за законодавством України.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Які екологічні права не можуть бути обмежені:
  - а) право на загальне користування об'єктами державної і комунальної власності;
  - б) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
  - в) право приватної власності на природні об'єкти;
  - г) право на екологічну інформацію.
2. Юридичними критеріями безпеки навколишнього середовища є:
  - а) ліміти природокористування;
  - б) гранично допустимі концентрації шкідливих речовин;
  - в) гранично допустимі рівні шкідливого впливу;
  - г) екологічні ліцензії.
3. Які із вказаних екологічних прав людини закріплені в Конституції України:
  - а) право власності на природні ресурси;
  - б) право загального природокористування;
  - в) право на екологічну інформацію;
  - г) право на участь у проведенні громадської екологічної експертизи.
4. Які із вказаних екологічних обов'язків закріплені у Конституції України:
  - а) охороняти природу;
  - б) не завдавати шкоди довкіллю;
  - в) раціонально використовувати природні ресурси;
  - г) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки.
5. Система екологічної освіти і виховання:
  - а) належить до організаційних гарантій екологічних прав;
  - б) належить до політичних гарантій екологічних прав;
  - в) належить до ідеологічних гарантій екологічних прав;
  - г) взагалі не належить до системи гарантій екологічних прав.
6. Спеціальні гарантії екологічних прав – це:
  - а) юридичні гарантії;
  - б) політичні гарантії;

- в) економічні гарантії;
  - г) ідеологічні гарантії.
7. Які способи захисту екологічних прав належать до самозахисту:
- а) звернення до суду;
  - б) звернення до адміністративних органів;
  - в) громадські акції;
  - г) погодження спірних питань без звернення до юрисдикційних органів;
  - г) звернення з запитом до державного органу про надання екологічної інформації.
8. У наданні екологічної інформації може бути відмовлено, якщо:
- а) ця інформація є державною таємницею;
  - б) ця інформація є конфіденційною;
  - в) запитуваний орган не володіє відповідною інформацією;
  - г) надання екологічної інформації не оплачено у встановленому порядку.
9. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це:
- а) активне право;
  - б) пасивне право;
  - в) активно-пасивне право.
10. Екологічні права іноземців в Україні обмежуються в частині:
- а) права власності на окремі категорії земель;
  - б) права користування окремими категоріями земель;
  - в) права на участь в екологічних референдумах;
  - г) права на об'єднання в екологічні громадські організації.

Література: 1-3; 8; 12; 16; 29; 31; 33-37; 49; 62-71; 85; 87; 89; 101; 114; 130.

Тема 6. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Методичні вказівки

Економічні заходи стимулювання суб'єктів екологічних відносин до належної екологічно значущої поведінки відіграють важливу роль у забезпеченні раціонального природокористування та охорони довкілля. Часто вони є набагато більш ефективними, ніж адміністративні приписи і санкції. Саме тому вивченню економіко-правового механізму

регулювання в цій сфері в екологічному праві слід приділити особливу увагу.

Поняття економіко-правового механізму в сфері екології слід розглянути як в теоретичному плані (доктринальні визначення, еволюція цього інституту, зарубіжний досвід тощо), так і в аспекті сучасного законодавчого регулювання. Слід з'ясувати функції економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, сутність економічних методів впливу на виробничо-господарську діяльність і заходів, які становлять структуру цього механізму.

Подальше вивчення теми має ґрунтуватися на основі аналізу окремих складових економічного механізму. По-перше, до них належить збір за забруднення навколишнього природного середовища як найбільш доцільна форма відшкодування екологічних затрат. Слід окреслити механізм встановлення та справляння збору. По-друге, – збір за спеціальне природокористування. Необхідно розглянути нормативи збору та загальні критерії визначення цих нормативів. На особливу увагу заслуговує плата за землю як специфічний, врегульований Законом України “Про плату за землю” вид платежів за використання природних ресурсів.

Наступна складова економічного механізму – фінансування природоохоронних заходів, потребує встановлення кола природоохоронних заходів, щодо яких воно може здійснюватися, джерел і порядку фінансування. У системі джерел фінансування природоохоронних заходів особливе значення мають фонди охорони навколишнього природного середовища, тому слід ретельно вивчити правовий статус таких фондів, як державних та комунальних, так і громадських та приватних.

Екологічний аудит – порівняно нове явище в системі регулювання екологічних відносин. З'ясування правового режиму його здійснення передбачає визначення поняття, завдань, видів аудиту, зокрема випадків, коли екологічний аудит є обов'язковим, суб'єктів еколого-аудиторської діяльності, порядку її здійснення, змісту і значення еколого-аудиторського висновку.

Екологічне страхування як елемент економічного механізму в сфері природокористування та охорони довкілля ґрунтується на загальних положеннях цивільного законодавства з урахуванням специфіки, визначеної в еколого-правових нормах. При його вивченні основна увага має бути приділена розгляду випадків обов'язкового страхування відповідальності за шкоду, заподіяну джерелами підвищеної екологічної небезпеки.

Теми рефератів

1. Еволюція економіко-правового механізму природокористування та охорони довкілля в період незалежності України.
2. Зарубіжний і міжнародний досвід економічного стимулювання раціонального природокористування та охорони довкілля.
3. Правові аспекти участі банків у фінансуванні природоохоронної діяльності.
4. Екологічний банк: світовий досвід і перспективи його створення в Україні.
5. Екологічний траст, екологічний вексель та екологічна облигація.
6. Правова природа екологічного аудиту та його місце в системі регулювання екологічних відносин.
7. Проблеми реалізації екологічного аудиту в Україні.
8. Екологічні фонди та їх роль у фінансуванні природоохоронної діяльності.
9. Проблемні питання механізму екологічного страхування.
10. Економічні важелі стимулювання енергозбереження.
11. Державне стимулювання кредитування природоохоронної діяльності.

Контрольні питання

1. Дайте визначення економіко-правового механізму в сфері природокористування та охорони довкілля.
2. Назвіть складові елементи економіко-правового механізму в сфері природокористування і охорони довкілля.
3. Розкрийте правовий режим справляння збору за спеціальне природокористування.
4. Розкрийте правовий режим справляння збору за забруднення довкілля.
5. Які заходи визнаються чинним законодавством природоохоронними і фінансуються за рахунок державного і місцевих бюджетів?
6. Які існують недержавні джерела фінансування природоохоронної діяльності.
7. Хто може бути екологічним аудитором?
8. Назвіть мету і завдання еколого-аудиторської діяльності?
9. Які види діяльності визнаються законодавством джерелами підвищеної екологічної небезпеки?
10. В яких випадках екологічне страхування є обов'язковим?

Тестові завдання для перевірки знань

1. В яких випадках проведення екологічного аудиту є обов'язковим:
  - а) при банкрутстві суб'єкта господарювання;
  - б) при передачі у концесію об'єкта державної власності;
  - в) при приватизації об'єкта державної власності;
  - г) при порушенні кримінальної справи щодо посадової особи суб'єкта господарювання;
  - г) при державному гарантуванні кредитування проведення природоохоронних заходів.
2. У разі перевищення лімітів викидів або скидів забруднюючих речовин у довкілля сума збору за забруднення довкілля обчислюється у:
  - а) двократному розмірі;
  - б) трьохкратному розмірі;
  - в) п'ятикратному розмірі;
  - г) десятикратному розмірі.
3. Підприємство-забруднювач довкілля розташоване на території міста Суми. Який відсоток збору за забруднення надійде до місцевого фонду охорони навколишнього природного середовища в складі міського бюджету, %:
  - а) 10;
  - б) 20;
  - в) 50;
  - г) 100.
4. Які суб'єкти звільняються від сплати збору за спеціальне використання надр:
  - а) власники землі, які на своїй земельній ділянці добувають для власних потреб загальнопоширені корисні копалини;
  - б) користувачі земельних ділянок, які на закріпленій за ними земельній ділянці добувають для власних потреб загальнопоширені корисні копалини;
  - в) першовідкривачі родовищ корисних копалин;
  - г) суб'єкти господарської діяльності, що добувають нафту і газ на континентальному шельфі України.
5. Як регулюється чинним законодавством розмір орендної плати за використання земельних ділянок державної та комунальної власності:
  - а) розмір плати встановлюється за згодою сторін, але не може бути меншим встановленого мінімуму;

- б) розмір плати встановлюється за згодою сторін, але не може бути більшим встановленого максимуму;
  - в) розмір плати є фіксованим і залежить від грошової оцінки земельної ділянки.
  - г) жодних обмежень щодо встановлення орендної плати за такі землі чинне законодавство не містить.
6. Ставка земельного податку визначається у відсотках від:
- а) економічної оцінки земельної ділянки;
  - б) нормативної грошової оцінки;
  - в) експертної грошової оцінки;
  - г) ринкової вартості земельної ділянки.
7. Екологічним аудитором може бути особа, яка:
- а) має відповідну вищу освіту, досвід роботи в сфері охорони довкілля не менше 5 років, та отримала сертифікат на право здійснення еколого-аудиторської діяльності;
  - б) має відповідну вищу освіту, досвід роботи в сфері охорони довкілля не менше 2 років, досягла 25-річного віку та отримала сертифікат на право здійснення еколого-аудиторської діяльності;
  - в) має відповідну вищу освіту, досвід роботи в сфері охорони довкілля не менше 4 років та отримала сертифікат на право здійснення еколого-аудиторської діяльності.
8. В Україні обов'язковим є страхування:
- а) цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду;
  - б) цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на об'єктах підвищеної екологічної небезпеки;
  - в) цивільної відповідальності інвестора-сторони за угодою про розподіл продукції за шкоду, заподіяну довкіллю;
  - г) життя і здоров'я осіб, зайнятих на виробництві, пов'язаному з використанням відходів.
9. До методів економічного стимулювання належної екологічної поведінки належать:
- а) стандартизація;
  - б) ліцензування;
  - в) кредитування;
  - г) страхування;
  - г) лімітування;
  - д) екологічна експертиза.

10. Нормативи збору за спеціальне водокористування встановлюються:
- а) Верховною Радою України;
  - б) Кабінетом Міністрів України;
  - в) Міністерством охорони навколишнього природного середовища України;
  - г) Державним комітетом водного господарства України;
  - г) Державною податковою адміністрацією України.

Література: 1; 8; 12; 14; 16; 17; 20; 26; 28-31; 59; 61; 63-68; 85; 87; 92; 95; 104; 109-111.

Тема 7. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Методичні вказівки

Поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, як і юридичної відповідальності взагалі, є одним із найбільш дискусійних у вітчизняній юридичній науці. Саме тому перш ніж приступати до вивчення теми, студентам рекомендується повторити відповідний матеріал з теорії права, а також галузевих юридичних дисциплін у частині регулювання цивільної, адміністративної, кримінальної, дисциплінарної і матеріальної відповідальності за трудовим правом. При формулюванні визначення юридичної відповідальності необхідно врахувати основні концепції, які склалися на сьогоднішній день у доктрині, а також аргументувати доцільність того чи іншого методологічного підходу.

Підставою юридичної відповідальності в галузі екологічних відносин є екологічне правопорушення. Слід мати на увазі, що чинне законодавство не містить нормативного визначення екологічного правопорушення, а передбачає загальні переліки таких правопорушень (закон “Про охорону навколишнього природного середовища) або ж порушень у галузі використання земель, вод, надр, рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, територій та об’єктів природно-заповідного фонду (поресурсові кодекси та закони). Тому важливим є визначення критерію, за яким те чи інше протиправне діяння може бути віднесене до кола екологічних правопорушень. У науці екологічного права сформувалося два основні погляди на цю проблему. Відповідно до першого екологічними порушеннями слід вважати ті протиправні діяння, які завдають екологічну шкоду (шкоду довкіллю, життю і здоров’ю людини). Прибічники другого вважають, що екологічними правопорушеннями слід вважати більш широке коло протиправних діянь, зокрема порушення, що посягають на встановлений екологічний правопорядок.

ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

Студентам необхідно проаналізувати вказані погляди, а також чинне законодавство і зробити власний аргументований висновок з цього приводу й на цій основі сформулювати визначення екологічних правопорушень, встановити їхні особливості та види.

Видами юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є дисциплінарна та матеріальна відповідальність працівників, які допустили екологічні правопорушення в зв'язку з виконанням своїх трудових обов'язків, адміністративна, кримінальна і цивільно-правова. Відповідно слід вивчити підстави та особливості кожного з цих видів.

Так, розглядаючи адміністративну відповідальність за порушення екологічного законодавства, необхідно окреслити види адміністративних проступків у сфері екології, види адміністративних стягнень, які застосовуються до осіб, що допустили адміністративні правопорушення, коло і компетенцію органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні порушення екологічної спрямованості. Окремо варто проаналізувати особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення екологічного законодавства, враховуючи, що на цих суб'єктів не поширюється дія купап, і їх адміністративна відповідальність визначається спеціальними законодавчими актами (наприклад, Законом України “Про виключну (морську) економічну зону”, “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” тощо). Крім того, на особливу увагу заслуговує права природа заходів щодо обмеження, тимчасової заборони (зупинення) та припинення діяльності суб'єктів господарювання, що допустили порушення екологічного законодавства.

В еколого-правовій літературі набула поширення думка, згідно з якою майнова відповідальність за екологічні правопорушення є окремим самостійним видом юридичної відповідальності поряд з адміністративною, кримінальною чи цивільно-правовою. При цьому така самостійність обґрунтовується, головним чином, особливостями і структурою шкоди, яка завдається порушеннями екологічного законодавства, а також специфікою способів обчислення розміру відшкодування у разі її заподіяння. Вивчивши рекомендовані джерела, студентам слід зробити власні висновки щодо проблеми визначення юридичної природи цієї відповідальності та бути готовими аргументувати свою думку.

Окремим питанням у рамках теми виділяється цивільна відповідальність за ядерну шкоду. Варто звернути увагу на її абсолютний характер та з'ясувати інші особливості юридичної конструкції такої відповідальності, вивчивши її національне і міжнародно-правове регулювання.

Теми рефератів

1. Основні доктринальні підходи до визначення категорії “юридична відповідальність за екологічні правопорушення”.
2. Перспективна і ретроспективна відповідальність у сфері охорони навколишнього середовища.
3. Екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності.
4. Кримінально-правова охорона довкілля.
5. Розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення.
6. Штрафні та правовідновлювальні санкції за екологічні правопорушення: поняття, сутність, проблеми ефективності.
7. Проблема виділення самостійного виду юридичної відповідальності за екологічним правом.
8. Поняття і структура екологічної шкоди.
9. Основні методи обчислення розміру шкоди, заподіяної порушеннями екологічного законодавства.

Контрольні питання

1. Дайте визначення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та охарактеризуйте її ознаки.
2. Що таке екологічне правопорушення. Як його відрізнити від інших протиправних дій?
3. Які існують види екологічних правопорушень?
4. Як взаємодіють норми екологічного законодавства з нормами інших галузей у регулюванні юридичної відповідальності за екологічні правопорушення?
5. Яким чином заходи дисциплінарного характеру застосовуються до порушників екологічного законодавства?
6. Які види дисциплінарних проступків у галузі охорони довкілля передбачає купап? Які санкції встановлені за їх вчинення?
7. Які органи уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності до порушників екологічного законодавства?
8. У чому особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб за екологічні правопорушення?
9. Що таке екологічний злочин? Які їх склади передбачає КК України?
10. Дайте характеристику екологічної шкоди (поняття, особливості, структура).
11. Визначте загальні умови притягнення до цивільної відповідальності у разі порушення екологічного законодавства.

12. В яких випадках цивільна відповідальність за екологічну шкоду може наставати незалежно від вини заподіювача?
13. В яких випадках для обчислення розміру екологічної шкоди використовуються таксовий, нормативний і розрахунковий методи? У чому їхні переваги та недоліки?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Які види юридичної відповідальності можуть бути застосовані за самовільний захват земельної ділянки:
  - а) адміністративна і цивільно-правова;
  - б) адміністративна, кримінальна і цивільно-правова;
  - в) кримінальна і цивільно-правова.
2. Які види адміністративних стягнень не передбачені за проступки в галузі охорони довкілля:
  - а) штраф;
  - б) адміністративний арешт;
  - в) конфіскація знарядь і засобів вчинення правопорушення;
  - г) позбавлення спеціального права;
  - г) виправні роботи.
3. В яких випадках для обчислення розміру шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням, буде застосований таксовий метод:
  - а) самовільний захват землі;
  - б) добування мисливських тварин без спеціального дозволу;
  - в) самовільна вирубка дерев у лісі;
  - г) забруднення нафтою територіальних вод України під час її перевезення танкером іноземної держави;
  - г) забруднення атмосферного повітря внаслідок перевищення лімітів викидів забруднюючих речовин.
4. Порухення правил полювання тягне за собою кримінальну відповідальність у разі:
  - а) завдання істотної шкоди;
  - б) полювання на тварин, занесених до червоної книги;
  - в) полювання в заповіднику;
  - г) використання заборонених знарядь і засобів здійснення полювання;
  - г) порушення правил полювання не є кримінально караним і в усіх випадках тягне адміністративну відповідальність.

5. Порушення правил рибальства тягне за собою кримінальну відповідальність у разі:
- а) завдання істотної шкоди;
  - б) використання заборонених знарядь і засобів лову;
  - в) масового знищення риби;
  - г) незаконного добування морських ссавців чи зайняття іншим водним добувним промислом.
6. Виберіть правильне твердження:
- а) шкода, заподіяна довкіллю, підлягає відшкодуванню у повному обсязі незалежно від сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища;
  - б) розмір шкоди, заподіяної довкіллю, зменшується на суму збору за забруднення навколишнього природного середовища;
  - в) шкода, заподіяна довкіллю, не підлягає відшкодуванню у разі сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища.
7. Відповідальність за екологічну шкоду незалежно від вини заподіювача настає у разі:
- а) заподіяння ядерної шкоди оператором ядерної установки внаслідок ядерного інциденту;
  - б) заподіяння радіаційної шкоди оператором ядерної установки внаслідок ядерного інциденту;
  - в) залпового скиду забруднюючих речовин внаслідок аварії на водогосподарському об'єкті.
  - г) погіршення якості природного ресурсу, наданого в оренду чи тимчасове користування.
8. Розмір відшкодування шкоди, завданої екологічним правопорушенням, може бути зменшений у разі:
- а) важкого матеріального становища фізичної особи-заподіювача;
  - б) сплати збору за забруднення довкілля суб'єктом господарської діяльності;
  - в) притягнення фізичної особи-заподіювача до адміністративної відповідальності із застосуванням стягнення у вигляді штрафу;
  - г) якщо чинним законодавством не встановлені спеціальні такси для обчислення розміру відшкодування.
9. Об'єктивна сторона екологічного правопорушення може виражатися:
- а) лише в протиправних діях;
  - б) лише в протиправній бездіяльності;
  - в) як у протиправних діях, так і в протиправній бездіяльності.

10. Екологічні злочини від адміністративних екологічних правопорушень відмежовуються:
- а) за ознакою істотної шкоди;
  - б) за суб'єктивним складом;
  - в) за формою вини;
  - г) за об'єктом посягання.

Література: 1; 6; 8; 12-17; 26; 28-31; 36-41; 54; 60; 64-68; 75; 76; 83; 85; 87; 95; 114; 116; 138.

НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 8. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ. ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЙОГО РОЛЬ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ІНШИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Методичні вказівки

Правове регулювання земельних відносин в Україні вивчається в рамках окремого навчального курсу “Земельне право”, тому при вивченні екологічного права увага приділяється лише найбільш загальним земельно-правовим питанням, насамперед тим, оволодіння якими необхідне для подальшого успішного освоєння інших тем Особливої частини.

Земля як об'єкт земельних відносин володіє істотною специфікою як природний ресурс і одночасно об'єкт нерухомого майна; основний елемент навколишнього середовища, з яким пов'язані всі інші природні компоненти; просторово-територіальний базис для здійснення будь-якої людської діяльності та розміщення будь-яких об'єктів; основний засіб виробництва у сільському і лісовому господарствах. Ці властивості землі з необхідністю визначають правовий режим земельних відносин і значною мірою – зміст сучасного земельного права.

Особливу увагу слід приділити вивченню джерел земельного права України. Переважна роль у системі джерел належить закону, що прямо впливає зі змісту ст. 92 Конституції України. Земельний кодекс України відіграє велику роль у регулюванні як земельних, так і інших природноресурсових відносин. Більше того, інші акти поресурсної спрямованості застосовуються лише в тій мірі, в якій вони не суперечать ЗК України. Однак ЗК України не охоплює єдиним регулюванням усіх земельно-правових питань, містить низку відсильних норм.

У зв'язку з цим після прийняття ЗК України на розвиток його положень ухвалено низку законів, зокрема “Про охорону земель”, “Про державний контроль за охороною земель”, “Про землеустрій”, “Про використання земель оборони”, “Про оцінку земель” та інші. Слід мати на увазі, що цей процес остаточно не завершено, оскільки не всі, необхідні для комплексного врегулювання земельних відносин, закони прийняті. Триває мораторій на відчуження земель, призначених для товарного сільськогосподарського виробництва, а також земельних паїв і ділянок, виділених на паї, на зміну цільового призначення сільськогосподарських земель, що обумовлено відсутністю законів “Про ринок земель” і “Про державний земельний кадастр”. Отже, система земельно-правового регулювання в Україні перебуває у стадії формування.

Для успішного вивчення наступних тем навчальної дисципліни слід чітко окреслити правові титули, які встановлені чинним законодавством для використання земель, та добре знати правовий режим їх здійснення. Такими правовими титулами є право власності на землю, постійне землекористування (з обмеженим суб'єктним складом відповідно до ст. 92 ЗК України), оренда землі, використання її на умовах обмежених речових прав.

Ще однією необхідною складовою вивчення теми є з'ясування правового режиму категорій земель, кожна з яких має свої особливості.

Виражене еколого-правове спрямування має також коло питань, що стосуються правової охорони земель. Для їх розгляду слід звернутися до відповідного закону і визначити загальні та спеціальні вимоги щодо охорони земель.

Теми рефератів

1. Юридична природа земельного права та співвідношення його з екологічним правом.
2. Основні тенденції сучасної науки земельного права.
3. Трансформація інституту постійного землекористування з 1992 р.
4. Трансформація відносин власності на землю в період незалежності України.
5. Земельний сервітут: історія та сучасність.
6. Емфітевзис і суперфіцій: історичний досвід і перспективи впровадження в практику земельних відносин в Україні.
7. Особливості орендного землекористування при укладанні договору концесії.

8. Обмеження щодо розпорядження земельними ділянками, призначеними для товарного сільськогосподарського виробництва: історія впровадження, позитивні і негативні наслідки для економічної та екологічної ситуації в Україні, перспективи скасування.
9. Земельний пай як правова категорія.
10. Сутність, періодизація та наслідки земельної реформи в Україні.

Контрольні питання

1. Дайте визначення земельного права. Яке місце воно займає в правовій системі України?
2. Назвіть особливості землі як об'єкта земельних відносин. Чим відрізняється ця категорія у земельному і міжнародному праві?
3. Які функції виконує земля? Поясніть їх значення.
4. Охарактеризуйте ЗК України як джерело земельного права. У чому, на ваш погляд, полягають особливості цього нормативного документа?
5. Які ще існують джерела земельного права України? Чи можуть бути ними звичаї, міжнародні договори та судові прецеденти?
6. На яких правових титулах використовується земля в Україні?
7. Визначте поняття, суб'єктів та об'єкти права власності на землю. У чому особливості правового становища іноземних суб'єктів у земельних відносинах?
8. Розкрийте правовий режим права постійного землекористування.
9. Дайте розгорнуту характеристику правового регулювання оренди землі.
10. Які обмежені речові права на землю вам відомі? Який правовий режим їх здійснення?
11. Які заходи щодо охорони земель передбачені земельним законодавством?
12. Що являють собою стандарти й нормативи в галузі охорони земель? Які органи компетентні на встановлення таких стандартів і нормативів?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Виберіть з наведеного переліку обмежені речові права на землю:
  - а) право власності на земельну ділянку;
  - б) право орендного користування земельною ділянкою;
  - в) право добросусідства;
  - г) право сервітуту;
  - г) право на земельну частку (пай);
  - д) право на користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

2. Землі рекреаційного призначення – це:
  - а) землі, призначені для відпочинку людей;
  - б) землі, що мають лікувальні ресурси і призначені для використання в лікувально-оздоровчих і профілактичних цілях;
  - в) особливо цінні природоохоронні території.
3. В оренду можуть бути передані:
  - а) земельні ділянки будь-якої категорії, крім земель лісогосподарського призначення;
  - б) земельні ділянки будь-якої категорії, крім земель сільськогосподарського призначення;
  - в) земельні ділянки будь-якої категорії, крім земель історико-культурного призначення та природно-заповідного фонду;
  - г) земельні ділянки будь-якої категорії.
4. Для індивідуального дачного будівництва норма безоплатної приватизації землі становить:
  - а) 0,10 га;
  - б) 0,12 га;
  - в) 0,15 га;
  - г) 0,25 га.
5. Рекультивація земель передбачає:
  - а) тимчасове вилучення земель з господарського використання з проведенням заходів щодо їх залуження або заліснення;
  - б) відновлення порушеного родючого шару ґрунту;
  - в) проведення гідромеліоративних заходів.
6. Орендодавцями земельних ділянок комунальної власності можуть бути:
  - а) районні державні адміністрації;
  - б) виконкоми сільських, селищних і міських рад;
  - в) сільські, селищні та міські ради;
  - г) територіальні органи Державного комітету земельних ресурсів.
7. При розпаюванні земель колективних сільськогосподарських підприємств земельні частки (паї) членів підприємства:
  - а) є рівними;
  - б) залежать від ступеня трудової участі в діяльності підприємства;
  - в) залежать від розміру майнового паю у пайовому фонді підприємства.
8. Володіти землею на праві спільної сумісної власності можуть:
  - а) подружжя;
  - б) члени фермерського господарства;

- в) члени сільськогосподарського кооперативу;
- г) співвласники житлового будинку;
- г) громадяни, які уклали договір про спільну діяльність.

9. Які особи не можуть претендувати на безоплатну приватизацію землі для ведення фермерського господарства:

- а) іноземці;
- б) громадяни України, які отримали право на земельну частку (пай);
- в) громадяни України, які не проживають у сільській місцевості;
- г) громадяни України, які ведуть особисте селянське господарство.

10. Максимальний термін оренди земельної ділянки становить:

- а) 10 років;
- б) 25 років;
- в) 50 років;
- г) 99 років при концесійному землекористуванні.

Література: 1; 7; 12; 18; 30; 31; 45; 50; 51; 53; 58; 66; 67; 78-80; 98; 102; 114; 117; 119; 126; 141.

Тема 9. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОД

Методичні вказівки

Характеристика правового режиму використання і охорони вод повинна розпочинатися з вивчення основних понять водного законодавства, насамперед таких термінів, як “води”, “водний об’єкт”, “водойма”, “водні ресурси”. Згідно з законодавством водні об’єкти, залежно від правового режиму, поділяються на об’єкти загальнодержавного та місцевого значення. За природними характеристиками виділяються поверхневі і підземні водні об’єкти; штучні та природного походження. Коло суб’єктів права водокористування законодавством практично не обмежується – ними можуть бути фізичні та юридичні особи, зокрема й іноземні. Серед суб’єктів слід виділяти первинних – тих, що мають власні водозбірні споруди і відповідне обладнання для забору води, та вторинних – тих, що таких споруд і обладнання не мають, отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів і скидають стічні води в їхні системи на погоджених умовах.

Важливе значення має вивчення видів права водокористування. Слід знати класифікацію цих видів залежно від мети користування, суб’єктного складу, строків здійснення права, умов надання водного

об'єкта в користування, а також правовий режим кожного з визначених видів.

Логічним продовженням розгляду видів права водокористування є вивчення системи прав та обов'язків водокористувачів, а також підстав обмеження, зміни або зупинення цих прав. Обмеження, зміна або зупинення прав водокористувачів можливі лише на визначених у законі підставах, наприклад, у разі маловоддя, загрози поширення інфекційних захворювань тощо. Застосовувати такі заходи можуть лише спеціально уповноважені на це суб'єкти.

Одним із найбільш складних питань у рамках теми, що вивчається, є визначення підстав і порядку виникнення права водокористування. Зокрема, слід розглянути порядок погодження та видачі дозволу на право водокористування, його основні стадії (етапи); коло органів, які видають дозволи на право водокористування, особливості надання в користування водних об'єктів загальнодержавного й місцевого значення; підстави і порядок припинення права водокористування.

Реформування відносин власності на природні об'єкти торкнулося й водних відносин, тому положення чинного Водного кодексу України, згідно з якими всі води (водні об'єкти) є державною власністю, втратили силу. Слід мати на увазі, що, відповідно до ЦК і ЗК України, водні об'єкти можуть перебувати також у комунальній і приватній власності та визначити режим такої власності, повторивши відповідну тему Загальної частини.

Водні об'єкти можуть передаватися в оренду, тому необхідно звернути увагу і на цей вид права водокористування та з'ясувати правове регулювання оренди водних об'єктів.

При вивченні основних положень правової охорони вод слід звернути увагу на види шкідливого впливу на води (водні об'єкти) – забруднення, засмічення та вичерпання вод, а також систему заходів, які становлять зміст правової охорони вод. Основними напрямками правової охорони вод є такі: охорона морських вод; охорона підземних вод; охорона рибогосподарських водних об'єктів; охорона вод при здійсненні сільськогосподарської діяльності; охорона вод від шкідливого впливу промислових об'єктів; охорона лікувальних водних об'єктів; охорона водних об'єктів, що є джерелами питного водопостачання. Відповідно слід знати заходи, які законодавство вимагає вживати в кожному напрямку, а також визначені ВК України шляхи попередження шкідливої дії вод і подолання наслідків такої дії.

Аналіз проблем відповідальності за порушення водного законодавства та видів його порушень має ґрунтуватися на знаннях, отриманих при вивченні Загальної частини екологічного права, з урахуванням специфіки регулювання водних відносин.

Теми рефератів

1. Колізії між водним і земельним законодавством і шляхи їх вирішення.
2. Проблеми реалізації права приватної і комунальної власності на води.
3. Правове регулювання водопостачання для питних і побутових потреб населення та якості питної води.
4. Правовий режим водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних.
5. Правова охорона підземних вод.
6. Правова охорона внутрішніх і територіальних вод України.
7. Правове регулювання використання вод для потреб гідроенергетики і водного транспорту.
8. Правовий режим використання водних об'єктів для потреб рибного і мисливського господарства.
9. Підстави і порядок обмеження загального водокористування.
10. Правове регулювання оренди водних об'єктів.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “води”, “водний об'єкт”, “водний ресурс”, “водойма”.
2. Поясніть, чим відрізняються між собою водойми і водотоки; озера, ставки і водосховища; природні і штучні водойми. Чи впливають природні характеристики вказаних об'єктів на їх правовий режим?
3. Які водні об'єкти належать до об'єктів загальнодержавного значення?
4. Чим первинні водокористувачі відрізняються від вторинних?
5. Дайте класифікацію права використання вод залежно від цільової ознаки.
6. Розкрийте зміст і особливості права загального і спеціального водокористування.
7. Які права та обов'язки передбачені законодавством для водокористувачів?
8. Які органи і в якому порядку видають дозволи на спеціальне водокористування?
9. Які суб'єкти можуть бути орендодавцями водних об'єктів?
10. На яких підставах може припинитися право спеціального водокористування?
11. Які заходи передбачені законодавством по боротьбі із шкідливою дією вод?

12. Визначте напрямки правової охорони водних об'єктів і розкрийте зміст заходів, що здійснюються у межах кожного напрямку.
13. Які види відповідальності встановлені за порушення водного законодавства?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Згідно з Водним кодексом України абоненти – це:
  - а) вторинні водокористувачі;
  - б) суборендарі водних об'єктів;
  - в) споживачі води, що отримують її за цивільно-правовими договорами;
  - г) спеціальний підрозділ державної служби охорони вод.
2. Іноземці, які отримали в спадщину земельну ділянку водного фонду і розташовану на ній водойму:
  - а) зобов'язані відчужувати її протягом 6 місяців;
  - б) зобов'язані відчужувати її протягом 1 року;
  - в) не зобов'язані відчужувати таку земельну ділянку.
3. Перелік водних об'єктів, що віднесені до лікувальних, затверджується:
  - а) Кабінетом Міністрів України;
  - б) Мінприроди України;
  - в) МОЗ України;
  - г) обласними радами щодо своєї території.
4. Вкажіть, які водні об'єкти можуть перебувати в приватній власності:
  - а) невеликі джерела (струмки), що знаходяться на ділянках приватної власності;
  - б) невеликі замкнені природні водойми, що знаходяться на ділянках приватної власності;
  - в) штучні водойми незалежно від площі дзеркала;
  - г) невеликі підземні водоносні горизонти, місце розташування яких не виходить за поверхневі межі земельної ділянки приватної власності.
5. Водні об'єкти можуть передаватися в оренду:
  - а) для ведення рибного господарства;
  - б) для потреб водного транспорту;
  - в) для потреб гідроенергетики;
  - г) для лікувальних і оздоровчих потреб.

6. Максимальний термін довгострокового водокористування становить:
- а) 10 років;
  - б) 20 років;
  - в) 25 років.
7. Дозвіл на спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення надає:
- а) обласна рада за погодженням з органами Держводгоспу України;
  - б) обласна рада за погодженням з органами Мінприроди України;
  - в) обласна державна адміністрація за погодженням з органами Держводгоспу України
  - г) обласна державна адміністрація за погодженням з органами Мінприроди України.
8. На водному об'єкті, наданому в оренду, загальне водокористування:
- а) здійснюється безперешкодно і не може обмежуватися;
  - б) може зазнавати обмежень, які встановлюються орендарем;
  - в) допускається лише на умовах, встановлених орендарем за погодженням з орендодавцем.
9. Дозвіл на спеціальне використання води водних об'єктів загальнодержавного значення надають:
- а) органи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України;
  - б) органи Державного комітету водного господарства України;
  - в) Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації;
  - г) такі об'єкти перебувають у державній власності і тому їх використання є загальнодоступним і не потребує спеціальних дозволів.
10. Лісосплав в Україні:
- а) дозволений на всіх водотоках;
  - б) дозволений на всіх водотоках, крім малих річок;
  - в) дозволений на всіх водотоках, крім судноплавних річок;
  - г) дозволений на всіх водотоках, крім гірських річок;
  - г) заборонений на всіх водних об'єктах.

Література: 1; 4; 8; 12; 31; 32; 35; 40; 41; 63-68; 71; 85; 87; 114; 116; 123; 136.

Тема 10. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

Методичні вказівки

Розпочинати вивчення теми слід з базових понять гірничого законодавства, зокрема таких, як “надра”, “родовища корисних копалин”, “техногенні родовища корисних копалин”, “державний фонд надр”, “державний фонд родовищ корисних копалин”. Необхідно мати на увазі, що надра є винятково державною власністю і не можуть передаватися у приватну чи комунальну власність. Потрібно також враховувати, що деякі норми Кодексу України про надра застосовуються з урахуванням змін, що відбулися в системі органів управління в галузі використання та охорони надр. При цьому до тексту Кодексу відповідні зміни не вносилися (наприклад, у частині повноважень ліквідованого Державного комітету геології і використання надр, основана маса функцій якого виконується нині Державною геологічною службою в складі Мінприроди України).

Право користування надрами може розглядатися в об’єктивному значенні – як інститут гірничого права – та в суб’єктивному – як право конкретної особи здійснювати експлуатацію надр з метою задоволення різноманітних потреб. Об’єктами права користування надрами виступають індивідуалізовані ділянки надр (гірничі відводи). Користувачами надр можуть бути спеціалізовані підприємства та організації, а також громадяни, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами та зареєстровані як суб’єкти підприємницької діяльності.

Класифікація права користування надрами здійснюється за строками користування і за цільовою ознакою, яка має вирішальне значення. Від мети користування залежить зміст прав та обов’язків надрокористувачів, їх суб’єктний склад, умови користування тощо. В Україні здійснюються такі види користування надрами: 1) для геологічного вивчення, зокрема й дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; 2) для видобування корисних копалин; 3) для будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод; 4) для створення геологічних територій та об’єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам’ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.); 5) для задоволення інших потреб. Слід чітко знати правовий режим кожного виду користування,

маючи при цьому на увазі, що чинне законодавство не розкриває зміст останнього виду (для задоволення інших потреб), очевидно, з розрахунку, що інші потреби можуть виникнути в перспективі. Далі слід розглянути права та обов'язки користувачів надр як загалом, так і в розрізі кожного з названих видів користування, а також підстави та порядок виникнення права користування надрами, підстави припинення права цього права, повноваження органів, які здійснюють управління в галузі використання та охорони надр, правове регулювання плати за користування надрами.

Окрему увагу необхідно приділити питанням надрокористування, врегульованим спеціальним законодавством, зокрема особливостям користування нафтогазоносними нарами; використання надр на умовах угод про розподіл продукції як специфічного виду концесійних договорів; використання надр континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Необхідно вивчити правовий режим такої діяльності, визначений законами України “Про нафту і газ”, “Про газ (метан) вугільних родовищ”, “Про угоди про розподіл продукції”, “Про виключну (морську) економічну зону України”, а також Конвенцією ООН з морського права.

Завершується вивчення теми розглядом положень щодо правової охорони надр, а також відповідальності за порушення гірничого законодавства України.

Теми рефератів

1. Угоди про розподіл продукції: зарубіжний досвід і вітчизняна практика.
2. Правове регулювання використання надр України іноземними суб'єктами.
3. Особливості правового режиму використання нафтогазоносних надр.
4. Правові проблеми освоєння надр виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу.
5. Правове забезпечення охорони довкілля при здійсненні гірничодобувної діяльності.
6. Правове регулювання використання надр для створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення.
7. Шляхи вдосконалення управління в галузі використання та охорони надр і забезпечення протидії корупції в цій сфері.
8. Правове забезпечення екологічної безпеки при розміщенні відходів та захороненні шкідливих речовин у надрах.

9. Державний контроль за проведенням робіт з геологічного вивчення надр.
10. Ліцензування та квотування у сфері надрокористування.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “родовище корисних копалин”, “техногенне родовище корисних копалин”, “гірничий відвід”, “державний фонд надр”, “державний фонд родовищ корисних копалин”.
2. Які органи здійснюють державне управління в галузі використання і охорони надр?
3. Які види платежів стягуються за використання надрами? Які пільги передбачені чинним законодавством для користувачів надр?
4. В яких випадках законодавство дозволяє використовувати надра безоплатно і без отримання спеціального дозволу?
5. Розкрийте порядок укладення угоди про розподіл продукції. Чи можна вважати такі угоди різновидом договору концесії?
6. Які заходи відповідальності передбачені за порушення законодавства про надра?
7. Які міжнародно-правові акти визначають правовий режим використання та охорони континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони?
8. Які заходи охорони надр передбачені чинним законодавством?
9. Як розмежовуються корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення? Яке правове значення має вказаний поділ?
10. Розкрийте порядок отримання спеціального дозволу на користування надрами та отримання гірничого відводу.
11. В яких випадках можливе обмеження, зупинення (тимчасова заборона) та припинення користування надрами?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Ширина виключної (морської) економічної зони становить:
  - а) 12 км;
  - б) 200 км;
  - в) 12 морських миль;
  - г) 200 морських миль;
  - г) 350 морських миль.
2. Чи входять простори виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України до складу державної території:
  - а) так;
  - б) ні;

- в) так, якщо це передбачено двосторонніми договорами України з іншими прибережними державами.
3. Який центральний орган виконавчої влади уповноважений на надання дозволів на використання надр для добування корисних копалин загальнодержавного значення:
- а) Державний комітет природних ресурсів України;
  - б) Державний комітет України з геології і використання надр;
  - в) Міністерство екології і природних ресурсів України;
  - г) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.
4. Максимальний термін, на який видаються дозволи на добування нафти й газу, становить:
- а) 5 років;
  - б) 10 років;
  - в) 20 років;
  - г) 25 років;
  - г) 30 років;
  - д) 50 років.
5. Віднесення корисних копалин до копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснює:
- а) Кабінет Міністрів України;
  - б) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - в) Державний комітет природних ресурсів України;
  - г) Державний комітет геології і використання надр.
6. Без надання гірничого відводу надра надаються у користування:
- а) для геологічного вивчення;
  - б) для добування корисних копалин;
  - в) для будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
  - г) для створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення.
7. Землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів і гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки:
- а) до 1 м;
  - б) до 2 м;

- в) до 5 м;
  - г) не мають такого права.
8. Від плати за користування надрами звільняються:
- а) користувачі надр – для організації геологічних об’єктів заповідного фонду;
  - б) користувачі надр – за здійснення дорозвідки корисних копалин у межах наданого їм для добування корисних копалин гірничого відводу;
  - в) користувачі надр, які здійснюють розробку корисних копалин на континентальному шельфі України;
  - г) власники і користувачі земельних ділянок, які добувають у межах цих ділянок корисні копалини місцевого значення для власних потреб з додержанням вимог гірничого законодавства.
9. Плата за користування надрами може вноситися:
- а) тільки у грошовій формі;
  - б) тільки в натуральній формі;
  - в) як у грошовій, так і в натуральній формах.
10. При передачі в користування на умовах угоди про розподіл продукції родовища корисних копалин загальнодержавного значення стороною угоди, поряд з інвестором, виступає:
- а) Кабінет Міністрів України;
  - б) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - в) Державний комітет геології та використання надр;
  - г) Міжвідомча комісія з питань угод про розподіл продукції.
- Література:* 1; 4; 9; 12; 14; 31; 41; 63; 65-68; 85-87; 114; 119; 134; 135.

Тема 11. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ЛІСІВ ТА НЕЛІСОВОЇ РОСЛИННОСТІ. ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ

Методичні вказівки

Вивчення базових термінів флороохоронного законодавства передбачає насамперед визначення правового поняття “рослинний світ”. Зверніть увагу, що в цьому випадку юридична категорія не збігається з визначенням рослинного світу в біологічному розумінні, оскільки Закон України “Про рослинний світ” поширюється також на гриби,

які рослинами не є. Крім того, слід знати, що сільськогосподарські рослини не є об'єктами флороохоронних відносин, а їхній правовий режим встановлюється, головним чином, актами цивільного і аграрного права. Для отримання повного уявлення про систему регулювання флороохоронних відносин, крім Закону України "Про рослинний світ" і ЛК України, потрібно також звернутися до законів "Про Червону книгу України", "Про природно-заповідний фонд" і повторити матеріал з основ земельного права. Зокрема, завдяки цьому може бути досягнуте повне й правильне розуміння інституту права власності на об'єкти рослинного світу, права користування рослинним світом.

Центральне місце серед відносин з приводу використання та охорони рослинного світу займають лісові відносини, що пояснюється екологічною значущістю лісу як природного комплексу та важливістю лісових ресурсів для економіки держави. При цьому Закон України "Про рослинний світ" містить загальні положення щодо всіх відносин з приводу використання та охорони рослинного світу, а норми ЛК України мають спеціальний характер і стосуються лісової рослинності та лісу як комплексного природного утворення.

Ліси України можуть перебувати в державній, приватній і комунальній власності. Студентам слід пригадати загальні положення про власність на природні ресурси і, спираючись на норми ЗК і ЛК України, з'ясувати, як розмежовуються державні і комунальні ліси, які ділянки лісу можуть перебувати в приватній власності, а також врахувати встановлені для власників лісів обмеження в користуванні та розпорядженні лісами.

Право лісокористування може розглядатися в об'єктивному (як правовий інститут) і суб'єктивному (як право конкретного лісокористувача) значеннях. Об'єктно-суб'єктний склад відносин лісокористування залежить від виду лісокористування.

Насамперед розрізняють загальне та спеціальне лісокористування. Спеціальне лісокористування у свою чергу поділяється на постійне (без заздалегідь встановленого строку) та тимчасове (на певний строк). Слід пам'ятати, що чинна редакція ЛК допускає право постійного користування лісами лише для державних і комунальних спеціалізованих лісогосподарських підприємств або державних чи комунальних підприємств, в яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Саме постійні лісокористувачі мають виключне право на заготівлю деревини. Вони ж наділені найбільш широким колом обов'язків стосовно охорони, захисту та відновлення лісів.

Тимчасове лісокористування буває довгостроковим (до 50 років) і короткостроковим (до 1 року). Таке користування здійснюється для

визначених ЛК потреб без вилучення земельних ділянок лісогосподарського призначення у постійних лісокористувачів. Тобто при укладенні договору чи видачі дозволу на користування не відбувається передача права володіння відповідною земельною ділянкою – надається право лише користуватися відповідним лісовим ресурсом для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних та освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт (довгострокове користування), для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб (короткострокове користування).

Підстави та порядок виникнення права лісокористування залежать від виду лісокористування. Особливу увагу слід звернути на порядок видачі та призначення лісорубного квитка і лісового квитка. Далі необхідно вивчити положення, які стосуються підстав припинення права лісокористування, плати за спеціальне лісокористування організації та порядку ведення лісового господарства.

Завершується розгляд положень флороохоронного законодавства питаннями правової охорони рослинного світу загалом і лісів зокрема та положеннями про відповідальність за порушення законодавства про охорону та використання рослинного світу.

Теми рефератів

1. Трансформація правового режиму відносин з приводу використання та охорони рослинного світу в період незалежності України.
2. Розмежування лісів державної і комунальної власності.
3. Правовий режим приватної власності на ліси в Україні.
4. Особливості правового режиму земельних ділянок лісогосподарського призначення.
5. Правове регулювання використання та охорони нелісової рослинності в межах населених пунктів.
6. Функціональний поділ лісів і його юридичне значення.
7. Поняття та зміст лісовпорядкування.
8. Поняття, призначення та порядок ведення державного лісового кадастру.
9. Заготівля деревини як вид спеціального використання лісових ресурсів.
10. Правове регулювання здійснення заготівлі побічних лісових користувань і заготівлі другорядних лісових матеріалів.
11. Правове забезпечення лісовідновлення.
12. Особливості майнової відповідальності за порушення лісового законодавства.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте співвідношення норм Закону України “Про рослинний світ” і Лісового кодексу України.
2. В яких випадках ліси можуть перебувати у приватній власності?
3. Які органи забезпечують державне управління в галузі використання та охорони рослинного світу?
4. Які суб’єкти можуть здійснювати постійне лісокористування?
5. Окресліть коло прав та обов’язків постійних і тимчасових лісокористувачів.
6. Що таке розрахункова лісосіка? Який порядок її визначення?
7. Визначте, в яких випадках для здійснення спеціального лісокористування необхідно отримати лісовий квиток, а в яких – лісорубний квиток. Чим відрізняється лісорубний ордер від лісорубного квитка? Які органи їх надають?
8. Який порядок здійснення побічних лісових користувань і заготівлі другорядних лісових матеріалів?
9. Як справляється плата за спеціальне лісокористування?
10. Який порядок ведення та юридичне значення Червоної книги України?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Ліси України за своїм екологічним і соціально-економічним значенням поділяються на:
  - а) 2 групи;
  - б) 3 групи;
  - в) 4 категорії;
  - г) 6 категорій.
2. Документом, який дає право на заготівлю живиці, є:
  - а) лісовий квиток;
  - б) лісорубний квиток;
  - в) лісорубний ордер;
  - г) лісовий ордер.
3. Максимальний термін короткострокового лісокористування становить:
  - а) 1 рік;
  - б) 3 роки;
  - в) 5 років.
4. Довгострокове лісокористування виникає на підставі:
  - а) лісового квитка;
  - б) лісорубного ордера;

- г) державного акта на право тимчасового лісокористування;
  - г) договору.
5. Заготівля живиці:
- а) це вид спеціального використання лісових ресурсів;
  - б) вид короткострокового лісокористування;
  - в) вид довгострокового лісокористування.
6. Спеціальний дозвіл на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування видається:
- а) постійним лісокористувачем;
  - б) районною або обласною державною адміністрацією;
  - в) сільською, селищною або міською радою;
  - г) обласним управлінням лісового і мисливського господарства.
7. Зміна цільового призначення лісових ділянок з метою використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства:
- а) погоджується з територіальними органами лісового господарства;
  - б) погоджується з територіальними органами охорони навколишнього природного середовища;
  - в) здійснюється місцевими радами або місцевими державними адміністраціями без додаткових погоджень.
8. Іноземці в Україні можуть бути власниками:
- а) земельних ділянок лісогосподарського призначення;
  - б) окремих об'єктів рослинного світу, розташованих на належних їм земельних ділянках;
  - в) рослин, занесених до Червоної книги України;
  - г) лісів, віднесених тільки до 1 і 2 категорій.
9. До Зеленої книги України заносяться:
- а) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, об'єкти рослинного світу;
  - б) поширені у природних ландшафтах України рослини;
  - в) типові рослинні угруповання;
  - г) рідкісні рослинні угруповання;
10. Червону книгу України веде:
- а) Державна служба заповідної справи Мінприроди України;
  - б) Державний комітет лісового господарства України;
  - в) Державна служба Червоної книги України;
  - г) Державна служба геодезії, картографії та кадастру.

Література: 1; 15; 16; 27; 31; 34; 36; 40; 41; 56; 66-68; 75; 76; 85; 87; 113; 114.

Тема 12. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ТВАРИННОГО СВІТУ

Методичні вказівки

Загальна характеристика права використання тваринного світу включає визначення поняття “тваринний світ” (необхідно взяти до уваги, що воно не охоплює сільськогосподарських та інших свійських тварин, проте включає об’єкти дикої фауни, що утримуються в неволі або напіввільних умовах), кола об’єктів тваринного світу та суб’єктів його використання. Використання об’єктів тваринного світу в Україні можливо як на праві власності, так і на праві користування. Власниками об’єктів тваринного світу є держава, територіальні громади, фізичні та юридичні особи, зокрема й іноземні, які набули права власності на законних підставах. Коло користувачів об’єктів тваринного світу законодавством не обмежується також, хоча в деяких випадках вимагається наявність спеціальної фауністичної правосуб’єктності громадян та юридичних осіб. Наприклад, здійснення полювання зі зброєю можливе лише з 21 року.

Особливу увагу слід звернути на правове регулювання видів права використання тваринним світом. Загальне використання здійснюється без вилучення об’єктів тваринного світу з навколишнього середовища (крім любительського і спортивного рибальства, у водоймах загального користування в межах встановлених обсягів допустимого вилову) з метою задоволення естетичних, рекреаційних, оздоровчих та інших потреб.

Спеціальне використання тваринного світу здійснюється з вилученням об’єктів тваринного світу з навколишнього середовища. Відповідно до закону передбачаються такі види спеціального використання об’єктів тваринного світу: мисливство; рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин; використання об’єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях; використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо; використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі.

Перш ніж переходити до аналізу конкретних видів використання об’єктів тваринного світу, рекомендується визначити підстави та порядок виникнення права власності та права користування тваринним світом, а також підстави припинення цих прав.

Далі слід окремо розглянути правове регулювання мисливства та рибальства, звернувшись при цьому до спеціальних актів законодавства, що регулюють ці питання. Зокрема, необхідно встановити відмінності між поняттями “мисливство” і “полювання”, “рибальство” і “ведення рибного господарства”, з’ясувати, які органи видають дозволи на здійснення вказаних видів використання тваринного світу, підстави їх припинення тощо.

Вимоги щодо охорони тваринного світу передбачені різними актами законодавства. При їх вивченні потрібно звернути увагу як на загальні положення, так і на правила охорони тваринного світу при здійсненні мисливства, рибальства та інших видів використання тваринного світу, а також розглянути заходи юридичної відповідальності за порушення законодавства України про тваринний світ.

Теми рефератів

1. Особливості здійснення рибальства та водного добувального промислу в територіальних і внутрішніх морських водах України.
2. Правове регулювання розведення диких тварин у неволі та створення зоологічних колекцій.
3. Правове регулювання використання корисних властивостей життєдіяльності тварин.
4. Правовий режим використання мисливських угідь в Україні.
5. Правове регулювання здійснення рибальства у виключній (морській) економічній зоні України.
6. Порядок виникнення та припинення права власності на об’єкти тваринного світу.
7. Порядок і умови здійснення полювання іноземцями в Україні.
8. Правове регулювання здійснення любительського рибальства.
9. Особливості правового режиму використання та охорони тварин, занесених до Червоної книги України.

Контрольні питання

1. В яких випадках відносини з приводу тварин, їх частин і продуктів життєдіяльності мають характер еколого-правових і регулюються фауністичним законодавством?
2. Розкрийте особливості права власності на об’єкти тваринного світу.
3. Які органи здійснюють управління в галузі використання та охорони тваринного світу?
4. Які документи посвідчують законність здійснення полювання?
5. Які заходи охорони тваринного світу передбачені при здійсненні мисливства і полювання?

6. Який порядок використання мисливських угідь?
7. Які види рибальства передбачені чинним законодавством і який порядок їх здійснення?
8. Які вимоги щодо обігу об'єктів тваринного світу встановлені чинним законодавством?
9. Які правомочності надаються іноземцям щодо використання об'єктів тваринного світу в Україні?
10. Які заходи відповідальності передбачені за порушення законодавства про тваринний світ?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Вкажіть, які з названих органів мають повноваження щодо управління в сфері використання та охорони тваринного світу:
  - а) Державний комітет лісового господарства України;
  - б) Міністерство лісового господарства України;
  - в) Державний комітет рибного господарства;
  - г) Міністерство екології і природних ресурсів України;
  - г) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - д) Державний комітет мисливського господарства і полювання України.
2. Добування парнокопитних тварин і ведмедів здійснюється на підставі:
  - а) мисливської ліцензії;
  - б) картки відстрілу;
  - в) облікової картки;
  - г) контрольної картки добутої дичини.
3. Законодавче визначення якого терміна подано нижче?
“Дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і саме добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах”:
  - а) мисливство;
  - б) спеціальне використання тваринного світу;
  - в) полювання;
  - г) утримання мисливських угідь.
4. Утримання мисливських тварин у напіввільних умовах передбачає:
  - а) утримання набутих в установленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, в яких вони харчуються переважно природними кормами, але не мають можливості вільно

- переміщуватися за межі штучно ізольованої ділянки мисливського угіддя;
- б) утримання мисливських тварин у неволі – утримання мисливських тварин у відповідних спорудах, де вони не мають можливості харчуватися природними кормами та самостійно виходити за межі таких споруд;
  - в) утримання набутих в установленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, в яких вони мають можливість вільно переміщуватися за межі ділянки мисливського угіддя, але харчуються переважно за рахунок штучного підгодовування.
5. Ведення державного кадастру тваринного світу покладається на:
- а) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - б) Державний комітет ветеринарної медицини України;
  - в) Державний комітет рибного господарства України;
  - г) Державний комітет лісового господарства України.
6. Дозволи на здійснення промислового рибальства у рибогосподарських водоймах України надає:
- а) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - б) Державний комітет ветеринарної медицини України;
  - в) Державний комітет рибного господарства України;
  - г) Міністерство аграрної політики України.
7. Полювання заборонено:
- а) у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду згідно з положеннями про ці об'єкти;
  - б) в лісах першої категорії;
  - в) в межах населених пунктів та на відстані ближче 200 м від окремо розташованих будівель;
  - г) на землях комунальної та приватної власності
8. Посвідчення мисливця особа може отримати з:
- а) 16 років;
  - б) 18 років;
  - в) 21 року.
9. На які відносини не поширюється дія Закону України “Про тваринний світ”:
- а) з приводу використання сільськогосподарської худоби;
  - б) у сфері бджільництва;
  - в) з приводу використання диких тварин, що утримуються в неволі;

г) з приводу використання диких тварин, що утримуються в напіввільних умовах.

10. Виберіть правильні твердження, які характеризують правовий режим об'єктів тваринного світу, занесених до Червоної книги України:

- а) вони не можуть перебувати у приватній власності;
- б) вони не можуть перебувати у комунальній власності;
- в) їх добування допускається лише в наукових та селекційних цілях;
- г) законодавством встановлені підвищена кримінальна, адміністративна та майнова відповідальність.

Література: 1; 4; 13; 26; 31; 35; 37; 39-41; 60; 63; 65-68; 85; 87; 114; 128.

Тема 13. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ І ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ

Методичні вказівки

Поняття екологічної мережі є відносно новим для законодавства України і впроваджене з урахуванням європейського досвіду в сфері охорони довкілля. Екологічною мережею України є єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорозмаїття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і, відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України, підлягають особливій охороні. Необхідно знати, з яких елементів складається екологічна мережа, як вони між собою пов'язані та який правовий режим для них встановлено.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду є найважливішою складовою екологічної мережі, тому саме правовому регулюванню з приводу їх використання і охорони слід приділити основну увагу. Загальна правова класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає їх поділ на:

- а) території та об'єкти, що мають природне походження та штучно створені;
- б) території та об'єкти загальнодержавного і місцевого значення.

Поряд з цільовим призначенням віднесення території або об'єкта до вказаних класифікаційних груп має вирішальне значення для їх правового режиму.

Слід врахувати, що території та об'єкти природно-заповідного фонду перебувають переважно у державній власності, проте деякі з них можуть належати також до комунальної або приватної власності. При цьому об'єкти, створені до прийняття закону про природно-заповідний фонд, приватизації не підлягають.

Вивчивши загальні положення, які характеризують природно-заповідний фонд, необхідно перейти до аналізу правових засад функціонування окремих видів територій та об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків (при цьому також потрібно враховувати зонування вказаних природно-заповідних територій), заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків і парків-пам'ятників садово-паркового мистецтва.

Порядок створення та оголошення територій і об'єктів природно-заповідного фонду доволі складний і включає низку стадій, які необхідні для обґрунтованого прийняття рішення Президентом України (у разі створення чи оголошення територій та об'єктів загальнодержавного значення), Верховною Радою Автономної Республіки Крим чи обласною радою (територій та об'єктів місцевого значення).

Правова охорона територій і об'єктів природно-заповідного фонду передбачає низку заходів, пов'язаних як безпосередньо з їх функціонуванням, так і з охороною від шкідливих антропогенних впливів. Важливе місце в охоронному механізмі екологічних правовідносин займають заходи відповідальності.

Теми рефератів

1. Міжнародне співробітництво в сфері формування, збереження та раціонального використання об'єктів екологічної мережі.
2. Правовий режим водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення переважно як середовище існування водоплавних птахів.
3. Принципи формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі.
4. Природно-заповідні території Сумщини та правові проблеми їх функціонування.
5. Правовий режим охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

6. Правове забезпечення науково-дослідних робіт на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.
7. Шляхи вдосконалення економічного забезпечення функціонування територій та об'єктів природно-заповідного фонду.
8. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про природно-заповідний фонд України.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять: “заповідник”, “біосферний заповідник”, “національний природний парк”, “заказник”, “регіональний ландшафтний парк”, “пам'ятка природи”, “заповідне урочище”, “зоологічний парк”, “ботанічний сад”, “дендрологічний парк”, “парк-пам'ятник садово-паркового мистецтва”.
2. Поясніть, чим відрізняється цільове призначення названих у п. 1 територій та об'єктів.
3. Дайте визначення екологічної мережі. Які ще території, крім природно-заповідних, до неї входять?
4. У чому особливості правового режиму біосферних заповідників?
5. Які території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть перебувати у приватній власності?
6. Які органи здійснюють управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду?
7. Розкрийте порядок створення та оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Чому в одних випадках йдеться про створення, а в інших – про оголошення?
8. Яке правове значення має класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду?
9. Які заходи відповідальності передбачені за порушення законодавства про природно-заповідний фонд?
10. Розкрийте систему засобів забезпечення формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі України.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Рішення про створення (оголошення) територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення приймає:
  - а) Верховна Рада України;
  - б) Президент України;
  - в) Кабінет Міністрів України;
  - г) Мінприроди України.

2. Вкажіть, визначення якої природно-заповідної території подано нижче.
“Природоохоронна, науково-дослідна установа міжнародного значення, що створюється з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів”, – це:
- а) природний заповідник;
  - б) біосферний заповідник;
  - в) національний природний парк;
  - г) заказник.
3. Для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів та інших об’єктів обслуговування відвідувачів національного природного парку призначена:
- а) зона регульованої рекреації;
  - б) зона стаціонарної рекреації;
  - в) господарська зона;
  - г) буферна зона.
4. Який з наведених об’єктів не входить до природно-заповідного фонду:
- а) біосферний заповідник;
  - б) парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва;
  - в) історико-культурний заповідник;
  - г) пам’ятка природи.
5. У межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду спеціальне природокористування:
- а) забороняється;
  - б) дозволяється;
  - в) допускається, якщо його здійснення не суперечить завданням і цільовому призначенню заповідної території або об’єкта.
6. Ботанічні сади – це:
- а) установи загальнодержавного значення;
  - б) установи місцевого значення;
  - в) можуть бути установами як загальнодержавного, так і місцевого значення.
7. Державний кадастр територій та об’єктів природно-заповідного фонду веде:
- а) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;

- б) Державний комітет лісового господарства України;
  - в) Національна академія наук України.
8. За своїм цільовим призначенням ландшафтними, ботанічними, загальнозоологічними, орнітологічними, ентомологічними, гідрологічними та іншими бувають:
- а) природні заповідники;
  - б) біосферні заповідники;
  - в) заказники;
  - г) заповідні урочища.
9. Положення про природно-заповідну територію (об'єкт) затверджують:
- а) сільські, селищні, міські ради (якщо об'єкт знаходиться в межах населеного пункту) та місцеві державні адміністрації – якщо за межами;
  - б) сільські, селищні, міські ради (якщо об'єкт місцевого значення) та місцеві державні адміністрації – якщо загальнодержавного;
  - в) обласні ради (якщо об'єкт місцевого значення) та Кабінет Міністрів України – якщо загальнодержавного;
  - г) Мінприроди України (якщо об'єкт загальнодержавного значення) і його територіальні органи – якщо місцевого.
10. Правовий режим яких із названих охоронюваних територій визначається з урахуванням міжнародно-правових норм:
- а) біосферні заповідники;
  - б) водно-болотні угіддя як середовища існування водоплавних птахів;
  - в) національні природні парки;
  - г) парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Література: 1-3; 13; 15; 28; 29; 31; 54; 63-68; 71; 83, 85, 87, 114-116, 121.

Тема 14. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ РЕКРЕАЦІЙНИХ, ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗОН І КУРОРТІВ

Методичні вказівки

Законодавство про рекреаційні, лікувально-оздоровчі зони та курорти має комплексний характер і складається з низки нормативно-правових актів. Більшість з них тією чи іншою мірою вже вивчалися в попередніх темах, оскільки регулюють питання охорони і використання

земельних, водних та інших ресурсів, які і є складовими частинами рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон і курортів.

Для отримання повного уявлення про правовий режим курортів необхідно вивчити поняття “лікувальні ресурси (фактори)”, їх види (особливо цінні, унікальні та загальнопоширені) та типи (бальнеологічні, кліматичні, грязьові тощо). Крім підтвердженої у встановленому законом порядку наявності лікувальних ресурсів, юридичними ознаками курорту також є розташування необхідної для використання зазначених ресурсів і лікування людей об’єктів інфраструктури та оголошення території курортом з визначенням меж і правового режиму використання.

За характером природних ресурсів курорти поділяються на курорти загальнодержавного і місцевого значення. Залежно від спеціалізації або медичного профілю відокремлюються курорти загального призначення та спеціалізовані для лікування конкретних захворювань.

Порядок створення курорту охоплює декілька самостійних етапів, тому слід вивчити послідовність і зміст кожної стадії, а також суб’єктів, компетентних здійснювати відповідні дії і приймати рішення про створення курорту загальнодержавного чи місцевого значення.

Наявність лікувальних ресурсів також є обов’язковою ознакою лікувально-оздоровчих зон, однак останні, на відміну від курортів, не завжди мають необхідну інфраструктуру, тому юридичний статус курорту їм не присвоюється. Звідси такі території розглядаються як резервні – на них у майбутньому можуть бути створені курорти.

Розглядаючи поняття рекреаційних зон та їх юридичні ознаки, необхідно враховувати, що це території, які призначені для масового відпочинку людей і туризму. Природним ресурсам цих зон притаманні певні властивості, які справляють благотворний вплив на здоров’я людини, відновлюючи її життєві, психофізичні сили, працездатність. Склад рекреаційних зон (земель рекреаційного призначення) та їх правовий режим деталізується у ЗК України.

Усі названі території мають особливу, відповідно, лікувально-оздоровчу, рекреаційну, естетичну, наукову цінність і становлять єдиний лікувально-рекреаційний фонд України.

Для отримання повного уявлення про правовий режим цих територій слід повторити питання щодо права власності на землі рекреаційного й лікувально-оздоровчого призначення, особливості використання природних ресурсів у межах рекреаційних і лікувально-оздоровчих зон та курортів.

Правова охорона рекреаційних, курортних і лікувально-оздоровчих зон становить стрижневу основу правової регламентації відносин щодо

використання природних ресурсів цих територій. Необхідно визначити вимоги до господарської діяльності, що проводиться в межах рекреаційних, лікувально-оздоровчих зон і курортів, обмеження, які встановлюються для власників і користувачів природних ресурсів, заходи відповідальності за порушення санітарно-курортного та рекреаційного законодавства.

Теми рефератів

1. Правовий режим земель рекреаційного призначення.
2. Правовий режим земель лікувально-оздоровчого призначення.
3. Система і компетенція органів державного управління у сфері курортної і рекреаційної діяльності.
4. Повноваження місцевого самоврядування у галузі курортної і рекреаційної діяльності.
5. Особливості організації курортно-рекреаційної діяльності в Автономній Республіці Крим.
6. Правове регулювання відшкодування шкоди, заподіяної природним об'єктам у межах лікувально-оздоровчих, рекреаційних і курортних територій.
7. Принципи державної політики у сфері курортної справи.
8. Порядок створення курорту.
9. Правовий режим округів санітарної охорони курортів.
10. Зонування рекреаційних територій.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “рекреаційна зона”, “лікувально-оздоровча зона”, “рекреаційна зона”.
2. Назвіть юридичні ознаки курорту або курортної зони.
3. Що слід мати на увазі під терміном “лікувальні природні ресурси”? Які їх види визначені у чинному законодавстві?
4. Які існують види курортних зон? У чому особливості їх правового режиму?
5. Який орган приймає рішення щодо оголошення територій курортними?
6. Визначте склад земель рекреаційного призначення.
7. Які зони виділяються в межах округів санітарної охорони курортів?
8. Державний облік, контроль і спостереження як форми правової охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон.
9. Які суб'єкти можуть бути користувачами курортних і лікувально-оздоровчих територій?

10. Чи передбачені чинним законодавством особливі вимоги щодо зміни цільового призначення земель рекреаційного та лікувально-оздоровчого призначення?
11. Яка відповідальність передбачена за порушення санітарно-курортного законодавства?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Вкажіть, законодавче визначення якого поняття наведено нижче.
“Освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об’єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні” – це:
  - а) природно-заповідна територія;
  - б) рекреаційна зона;
  - в) курорт;
  - г) лікувально-оздоровча зона.
2. Рішення про оголошення природних територій курортними територіями державного значення приймає:
  - а) Верховна Рада України;
  - б) Президент України;
  - в) Кабінет Міністрів України;
  - г) Мінприроди України.
3. Проекти оголошення природних територій курортними в обов’язковому порядку підлягають:
  - а) державній екологічній експертизі;
  - б) державній санітарно-гігієнічній експертизі;
  - в) державній землевпорядній експертизі.
4. У межах території округу санітарної охорони виділяються такі функціональні зони:
  - а) суворого режиму;
  - б) посиленого режиму;
  - в) загального режиму;
  - г) зона обмежень;
  - г) зона спостережень.
5. Державний кадастр природних територій курортів веде:
  - а) Мінприроди України;
  - б) Міністерство культури і туризму України;
  - в) Міністерство охорони здоров’я України;
  - г) Міністерство освіти і науки України.

6. Приватизація санітарно-курортних закладів у межах курортних територій місцевого значення:
- а) забороняється в усіх випадках;
  - б) забороняється приватизація спеціальних закладів і дозволяється інших;
  - в) дозволяється незалежно від профілю санітарно-курортного закладу.
7. У наведеному переліку виберіть обов'язкові ознаки, яким повинна відповідати територія для оголошення її курортною:
- а) наявність лікувальних природних ресурсів;
  - б) наявність об'єктів інфраструктури, призначених для лікування та оздоровлення людей;
  - в) наявність рідкісних або унікальних пам'яток природи, що задовольняють естетичні та рекреаційні потреби людей;
  - г) створення адміністративного центру, уповноваженого на управління ресурсами курортної території.
8. Вкажіть, законодавче визначення якого поняття наведено нижче.
“Природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань”, – це:
- а) природно-заповідна територія;
  - б) рекреаційна зона;
  - в) курорт;
  - г) лікувально-оздоровча зона.
9. Межі округів санітарної охорони курортів місцевого значення затверджуються:
- а) обласною радою;
  - б) обласною державною адміністрацією;
  - в) обласним управлінням охорони навколишнього середовища;
  - г) обласним управлінням охорони здоров'я.
10. Будівництво багатоквартирних житлових будинків у межах другої зони санітарної охорони курорту:
- а) забороняється;
  - б) дозволяється, але за умови наявності водопроводу й каналізації;
  - в) дозволяється, але за умови зведення не більш як п'яти поверхів;
  - г) дозволяється без обмежень за умови письмового зобов'язання додержання мешканців додержуватися вимог щодо санітарної охорони курорту.

Література: 1; 5; 8; 12-16; 21; 22; 25; 30; 31; 40; 41; 53; 63; 65-68; 78-80; 87; 102; 114.

Тема 15. ПРАВОВА ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Методичні вказівки

Поняття правової охорони атмосферного повітря та її законодавче забезпечення передбачено, головним чином, у Законі України “Про охорону атмосферного повітря. Проте слід врахувати й інші законодавчі акти, які визначають питання охорони атмосферного повітря від забруднення стаціонарними та пересувними джерелами. Необхідно пам’ятати також, що названий закон не регулює відносини з приводу повітря жилих, виробничих та інших приміщень, повітря, що знаходиться в компресорах, балонах тощо.

Питання щодо можливості привласнення атмосферного повітря і, відповідно, існування права власності на цей об’єкт є спірним. З одного боку, в ст. 13 Конституції України передбачено, що атмосферне повітря є об’єктом виключної власності народу України, з іншого – фізичні властивості цього природного ресурсу такі, що не дають можливості для його індивідуалізації та відособлення. Студентам рекомендується розглянути наявні погляди та визначитися з власним підходом щодо проблеми, а також порівняти категорії “атмосферне повітря в межах території України” та “повітряний простір України”.

Екологічні суспільні відносини щодо використання атмосферного повітря не потребують узагальнюючого правового регулювання, вони врегульовані лише настільки, наскільки це необхідно для підтримання та забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливих умов для життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу на життя і здоров’я людини. Саме через це в законі “Про охорону атмосферного повітря відсутній самостійний розділ про використання атмосферного повітря.

У той же час атмосферне повітря використовується у хімічній та металургійній промисловості, машинобудуванні, енергетиці, транспортній галузі, слугує природним резервуаром для викидів забруднюючих речовин, зазнає впливу діяльності, спрямованої на штучну зміну стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях тощо. У рамках загального природокористування атмосферне повітря є неодмінною природною умовою життя людей, складовою частиною безпечного навколишнього середовища.

Саме тому важливими для розуміння теми є положення щодо правового регулювання лімітів використання атмосферного повітря та викидів забруднюючих речовин, особливостей правового режиму функціонування стаціонарних і пересувних джерел забруднення, статусу суб’єктів права використання атмосферного повітря, насамперед їхніх прав та обов’язків щодо використання атмосферного повітря.

Вивчаючи правове регулювання стандартизації та нормування у сфері використання та охорони атмосферного повітря, слід з'ясувати поняття екологічних стандартів у сфері використання та охорони атмосферного повітря, мету і порядок їх встановлення, сутність та види екологічних нормативів, їх відмінність від екологічних стандартів. Завершення роботи над темою потребує детального опрацювання атмосфероохоронних заходів превентивного, дозвільного, відновлювального, стимулюючого та контрольного характеру. Оскільки рух повітряних мас відбувається незалежно від державних кордонів, важливими складовими у механізмі правової охорони атмосферного повітря є міжнародні норми, спрямовані на зменшення шкідливих впливів на озоновий шар, на стан клімату тощо.

Теми рефератів

1. Правове регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат.
2. Правові засади охорони озонового шару: національне і міжнародно-правове регулювання.
3. Поняття та порядок організації моніторингу у сфері охорони атмосферного повітря.
4. Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та його значення для України.
5. Правова охорона атмосферного повітря від забруднення пересувними джерелами.
6. Правова охорона атмосферного повітря при здійсненні космічної діяльності.
7. Відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями законодавства про атмосферне повітря.
8. Організаційно-економічні заходи щодо охорони атмосферного повітря.
9. Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “правова охорона атмосферного повітря”.
2. Чи може бути атмосферне повітря об’єктом права власності?
3. Який порядок встановлення лімітів використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення?
4. Охарактеризуйте механізм встановлення та справляння плати за спеціальне використання атмосферного повітря.
5. Які органи здійснюють управління в галузі охорони атмосферного повітря?

6. У чому особливості правового режиму функціонування пересувних і стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря?
7. Які заходи передбачені з метою охорони атмосферного повітря від шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів?
8. Як здійснюється облік об'єктів, що можуть шкідливо вплинути на стан атмосферного повітря?
9. Який порядок здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ?
10. Які заходи відповідальності встановлені за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Які з вказаних нормативних актів встановлюють вимоги щодо охорони атмосферного повітря:
  - а) Повітряний кодекс України;
  - б) Закон України “Про відходи”;
  - в) Закон України “Про дорожній рух”;
  - г) Лісовий кодекс України.
2. Які органи мають повноваження в галузі використання та охорони атмосферного повітря?
  - а) Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;
  - б) Міністерство охорони здоров'я України;
  - в) Міністерство транспорту та зв'язку України;
  - г) Державний комітет природних ресурсів України.
3. Перелік речовин, що забруднюють атмосферне повітря:
  - а) встановлюється Мінприроди України та переглядається один раз на 5 років;
  - б) встановлюється Мінприроди України та переглядається один раз на 3 роки;
  - в) встановлюється Кабінетом Міністрів України і переглядається один раз на 5 років;
  - г) встановлюється Кабінетом Міністрів України і переглядається один раз на 3 роки.
4. Дозволи на здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ, видаються:
  - а) Мінприроди України;
  - б) Мінпромполітики України;
  - в) Мінекономіки України;
  - г) така діяльність спеціального дозволу не потребує.

5. Державному обліку в галузі охорони атмосферного повітря не підлягають:
- а) об'єкти, які справляють або можуть справити позитивний вплив на здоров'я людини або стан атмосферного повітря;
  - б) об'єкти, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людини або стан атмосферного повітря;
  - в) види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;
  - г) види та ступені впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря;
  - г) об'єкти, які потрапляють у повітряний простір України з території інших держав або міжнародної території.
6. Державні стандарти в галузі охорони атмосферного повітря встановлюються:
- а) Мінприроди України;
  - б) МОЗ України;
  - в) Держспоживстандартом України;
  - г) Кабінетом Міністрів України.
7. Повітряний простір України має верхню межу на висоті:
- а) 10-11 км;
  - б) 100-110 км;
  - в) 1000-1 100 км.
8. Визначення якого виду нормативів у галузі використання та охорони атмосферного повітря подано нижче?
“Гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин, який визначається у місці його виходу з устаткування”:
- а) норматив якості атмосферного повітря;
  - б) норматив гранично допустимого впливу фізичних і біологічних факторів стаціонарного джерела;
  - в) технологічний норматив допустимого викиду забруднюючих речовин;
  - г) норматив вмісту забруднюючої речовини у відпрацьованих газах і впливу фізичних факторів пересувного джерела.
9. Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря:
- а) встановлюються для кожного регіону залежно від природно-кліматичних, географічних, демографічних та інших чинників;
  - б) є єдиними для всієї території України, однак для деяких районів можуть бути менш суворими з урахуванням економічної доцільності та екологічної ситуації;

- в) є єдиними для всієї території України, однак для деяких районів (курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних) можуть бути більш суворими.
10. Для визначення безпеки для здоров'я людини та екологічної безпеки під час проектування, будівництва підприємств та інших об'єктів проводиться:
- а) тільки екологічна експертиза;
  - б) тільки санітарно-гігієнічна експертиза;
  - в) як екологічна, так і санітарно-гігієнічна експертиза.

Література: 1-3; 15; 29; 54; 63-68; 83-85; 87; 92; 96; 114-116; 121; 129.

Тема 16. ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ, НА ТРАНСПОРТІ, В ПРОМИСЛОВІСТІ ТА СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У процесі підготовки теми студенти повинні з'ясувати правові засоби охорони довкілля в різних сферах життєдіяльності людини. По-перше, потрібно розглянути норми екологічного законодавства, які мають на меті охорону навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей у містах, селищах міського типу та інших населених пунктах. Слід знати та вміти характеризувати основні напрямки охорони довкілля в населених пунктах, правове регулювання планування та забудови територій, забезпечення санітарного режиму, охорони зелених насаджень, боротьби з шумом тощо.

При вивченні проблем, пов'язаних з охороною довкілля при здійсненні сільськогосподарської діяльності, необхідно враховувати, що сільське господарство – це галузь найбільш активної взаємодії суспільства і природи. Цим зумовлені два основні напрямки охорони навколишнього середовища від шкідливого впливу аграрного господарювання (внаслідок забруднення сільськогосподарськими відходами, хімічними речовинами, що застосовуються для підвищення врожайності чи знищення шкідників тощо). Необхідно знати, які саме природні об'єкти зазнають негативного впливу в сільському господарстві; якими правовими заходами забезпечується їх охорона та безпека продукції сільського господарства. Особливу увагу слід звернути на охорону сільськогосподарських земель від псування та забруднення, правове регулювання використання пестицидів і агрохімікатів у сільському господарстві. Щодо другого напрямку – захисту сільського господарства від шкідливих антропогенних і природних чинників – то він більш

детально вивчається в курсі аграрного права. Однак для потреб вивчення курсу екологічного права слід розглянути основні аспекти, що впливають на безпеку продуктів харчування та довкілля.

Наступне питання теми присвячене правовій охороні довкілля в промисловості. Потрібно розглянути заходи щодо екологізації металургійної, вугільної, хімічної та інших галузей промисловості, які в сучасних умовах є основними забруднювачами довкілля, а також шляхи зменшення шкідливого впливу промислового виробництва та загальні вимоги до охорони довкілля в процесі господарської діяльності. Далі слід окреслити коло прав та обов'язків екологічної служби підприємства з приводу здійснення виробничого екологічного контролю, основні екологічні вимоги щодо товарів та іншої продукції промисловості. Окремим блоком відповіді має бути висвітлення правил поведінки з відходами промислового виробництва.

Вивчення проблем охорони довкілля на транспорті повинно базуватися на аналізі норм законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про охорону атмосферного повітря”, “Про транспорт” та інших нормативних актів, що регулюють екологічні вимоги до експлуатації автомобільного, повітряного та інших видів транспорту.

При опрацюванні питання щодо охорони довкілля в сфері атомної енергетики необхідно звернути увагу на правовий режим використання і видобування уранових руд; порядок здійснення державного нагляду за використанням ядерних установок; використання радіоактивних речовин та інших джерел іонізуючого випромінювання; правовий режим поведінки з радіоактивними відходами; відповідальність за порушення законодавства про ядерну та радіаційну безпеку.

Завершується вивчення теми розглядом поняття зон надзвичайних екологічних ситуацій, підстав та порядку оголошення місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, правового статусу й соціального захисту громадян, що постраждали від надзвичайних екологічних ситуацій, правового забезпечення запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям та їх ліквідації.

Теми рефератів

1. Правове забезпечення санітарного режиму в населеному пункті.
2. Екологічні вимоги щодо планування та забудови території населеного пункту.
3. Правове регулювання боротьби з шумом у населених пунктах.
4. Правова охорона рослинного світу в населених пунктах.

5. Правова охорона тваринного світу при здійсненні сільськогосподарської діяльності.
6. Правові засади поводження з відходами сільського господарства.
7. Правові засади боротьби з псуванням і забрудненням сільськогосподарських земель.
8. Правове забезпечення екологізації хімічної промисловості.
9. Правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки на транспорті.
10. Правовий режим поводження з радіоактивними відходами.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “правова охорона довкілля”.
2. Які екологічні вимоги встановлюються при плануванні та забудові території населених пунктів?
3. Що таке санітарний режим населеного пункту?
4. Охарактеризуйте заходи щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя в населеному пункті.
5. Які заходи охорони тваринного і рослинного світу повинні забезпечуватися при веденні сільськогосподарської діяльності?
6. Як забезпечується охорона довкілля при проведенні заходів хімізації у сільському господарстві?
7. Які вимоги встановлені щодо охорони довкілля при ввезенні транспортних засобів на територію України?
8. Які дозволи необхідні для провадження діяльності у сфері використання ядерної енергії?
9. У чому полягає значення екологічної експертизи для забезпечення охорони довкілля в промисловості, атомній енергетиці та на транспорті?

Тестові завдання для перевірки знань

1. До заходів щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших пересувних засобів і установок та впливу їх фізичних факторів не належать:
  - а) нераціональне планування та забудова населених пунктів;
  - б) встановлення для них гранично допустимих лімітів викидів в атмосферне повітря;
  - в) виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста транспортних підприємств, вантажного транзитного автомобільного транспорту;
  - г) поліпшення стану утримання транспортних шляхів і вуличного покриття;

- г) впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху;
  - д) удосконалення технологій транспортування та зберігання палива;
  - е) удосконалення законодавства, що регулює охорону атмосферного повітря.
2. Відходи, що не мають власника або власник яких невідомий, вважаються:
- а) муніципальними;
  - б) локальними;
  - в) комунальними;
  - г) безгосподарними;
  - г) державними.
3. Хімічні речовини або їх сполуки, що використовуються для підвищення родючості ґрунтів, – це:
- а) пестициди;
  - б) агрохімікати;
  - в) гербіциди;
  - г) інсектициди.
4. Ліцензії на ведення господарської діяльності у сфері виробництва, зберігання, транспортування та реалізації пестицидів і агрохімікатів видають:
- а) органи МОЗ України;
  - б) органи Мінприроди України;
  - в) органи Мінагрополітики України;
  - г) місцеві державні адміністрації.
5. Комплекс заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель, – це:
- а) консервація земель;
  - б) рекультивація земель;
  - в) меліорація земель;
  - г) правова охорона земель.
6. Головним містобудівним документом, на основі якого формується інша містобудівна документація, є:
- а) генеральний план населеного пункту;
  - б) план земельно-господарського устрою населеного пункту;
  - в) план червоних ліній;
  - г) проект забудови території.

7. Ліміти на розміщення відходів виробничої діяльності затверджують:
- а) органи МОЗ України;
  - б) органи Мінприроди України;
  - в) органи Мінагрополітики України;
  - г) місцеві державні адміністрації.
8. З 1 січня 2012 пропуск на митну територію України з метою вільного обігу або тимчасового ввезення та першу реєстрацію в Україні ввезених транспортних засобів дозволяється за умови їх відповідності екологічним нормам:
- а) не нижче рівня “ЄВРО-2”;
  - б) не нижче рівня “ЄВРО-3”;
  - в) не нижче рівня “ЄВРО-4”;
  - г) не нижче рівня “ЄВРО-5”.
9. Уздовж трубопроводів встановлюються:
- а) карантинні смуги;
  - б) санітарно-захисні зони;
  - в) охоронні зони;
  - г) зони підвищеної екологічної небезпеки.
10. Використання джерела іонізуючого випромінювання здійснюється на підставі дозволу:
- а) в усіх випадках, крім використання таких джерел державними підприємствами;
  - б) в усіх випадках, крім використання таких джерел для виробництва електричної енергії;
  - в) в усіх випадках, крім тих, коли рівень випромінювання джерела є настільки низьким, що не потребує спеціального регулювання.

Література: 1-6; 8-10; 12-17; 19-25; 28-33; 36-42; 54; 63-68; 72; 74; 85; 95; 117; 125.

Тема 17. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Методичні вказівки

Поняття екологічної безпеки є одним з ключових понять екологічного права. Правове забезпечення екологічної безпеки реалізується практично всією системою екологічного законодавства, актами як загального (функціонального), так і галузевого характеру. Екологічну безпеку прийнято розглядати як такий стан довкілля, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки, не завдається шкода життю і здоров'ю людини, не створюється загроза заподіяння такої шкоди.

ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

За якісними показниками стан довкілля можна представити певними рівнями. Найвищий рівень якості – це чисте навколишнє середовище, в якому рівень забруднення практично нульовий, відсутні шкідливі впливи на нього людської діяльності. Другий рівень становить “сприятливе навколишнє середовище”. Він допускає забруднення довкілля, але за умови недопущення будь-яких негативних факторів, що впливають на його стан чи здоров’я людини. Право людини на сприятливе для життя і здоров’я довкілля закріплене низкою міжнародно-правових документів, а також конституціями багатьох держав. Проте в Україні законодавчо вимагається додержання найнижчого третього рівня якості довкілля, тобто безпечного навколишнього середовища. Цей рівень допускає наявність у середовищі певних негативних факторів за умови, якщо вони не загрожують здоров’ю людини. Отже, довкілля вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, нормативам, які стосуються його чистоти, невиснаженості, екологічної стійкості, санітарних вимог тощо.

Важливе місце у системі правовідносин екологічної безпеки займає екологічний ризик. Слід вивчити визначення цієї категорії та з’ясувати її зміст.

Вимоги, які становлять зміст екологічної безпеки, визначаються насамперед залежно від суб’єкта господарювання та виду господарської діяльності. Відповідно слід розглянути вимоги екологічної безпеки в промисловості, сільському господарстві, на транспорті, в атомній енергетиці, при розміщенні населених пунктів.

Класифікація видів екологічної безпеки проводиться залежно від різних критеріїв: за джерелами небезпеки, за територіальним принципом, за масштабами шкідливого впливу, за способами і заходами забезпечення тощо.

Окремо слід розглянути екологічну безпеку транспортних засобів, ядерну та радіаційну безпеку, екологічну безпеку при поводженні з відходами, правові основи біологічної безпеки.

Правові заходи щодо забезпечення екологічної безпеки залежно від спрямованості дій поділяються на організаційно-превентивні, регулятивно-стимулюючі, розпорядчо-виконавчі, охоронно відновлювальні та забезпечувальні. Слід розглянути їхній зміст та правові форми здійснення.

Окремим блоком у рамках теми виділяється правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій. Необхідно вивчити такі поняття: зони надзвичайної екологічної ситуації, зони екологічної катастрофи,

зони підвищеної екологічної небезпеки та інших категорій зон надзвичайних екологічних ситуацій; з'ясувати порядок їх оголошення та зміст заходів, що можуть застосовуватися в режимі зони надзвичайної екологічної ситуації.

Теми рефератів

1. Правові засади забезпечення біологічної безпеки.
2. Юридична відповідальність за правопорушення у галузі забезпечення екологічної безпеки.
3. Правове забезпечення ядерної та радіаційної безпеки.
4. Забезпечення екологічної безпеки при поводженні з відходами промисловості та сільського господарства.
5. Особливості екологічної безпеки на транспорті.
6. Правові основи забезпечення соціально-екологічної безпеки.
7. Глобальна екологічна безпека та її правове забезпечення.
8. Міжнародно-правове регулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки.
9. Юридичні критерії екологічної безпеки.
10. Захист прав людини в умовах надзвичайної екологічної ситуації.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття екологічної безпеки як правової та соціальної категорії.
2. Розкрийте поняття екологічного ризику та визначте його місце в системі правовідносин екологічної безпеки.
3. Дайте характеристику правового регулювання транснаціональної екологічної безпеки.
4. Які органи здійснюють державне управління в галузі забезпечення екологічної безпеки?
5. Назвіть гарантії захисту права людини та населення на екологічну безпеку.
6. Розкрийте зміст правових заходів щодо забезпечення екологічної безпеки.
7. Який порядок оголошення території зоною надзвичайної екологічної ситуації?
8. Які заходи вживаються в зонах надзвичайної екологічної ситуації?
9. Які види і заходи юридичної відповідальності передбачені за порушення вимог щодо забезпечення екологічної безпеки?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Критерієм поділу екологічної безпеки на глобальну, національну, локальну та особисту є:
  - а) територіальний принцип;
  - б) об'єкт охорони;
  - в) спосіб забезпечення;
  - г) екологічно небезпечний вид діяльності.
2. Нормативи екологічної безпеки є:
  - а) єдиними для всієї території України;
  - б) можуть бути більш суворими для лікувально-оздоровчих і курортних зон;
  - в) можуть бути менш суворими для техногенно-забруднених територій, зокрема й території, що постраждала від аварії на ЧАЕС.
  - г) диференційовані в межах території України залежно від природнокліматичних зон.
3. Виберіть правильне твердження:
  - а) ядерна та радіаційна безпека є тотожними категоріями;
  - б) ядерна та радіаційна безпека тісно пов'язані, оскільки ядерна безпека є основою радіаційної безпеки;
  - в) ядерна та радіаційна безпека тісно пов'язані, оскільки радіаційна безпека є основою ядерної безпеки;
  - г) це різні за змістом і не пов'язані між собою види екологічної безпеки.
4. Відповідно до Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком:
  - а) Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування;
  - б) Президента України та органів державної виконавчої влади;
  - в) держави;
  - г) Кабінету Міністрів України та місцевих державних адміністрацій.
5. Президент України оголошує окрему місцевість зоною надзвичайної екологічної ситуації:
  - а) за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України;
  - б) за поданням Кабінету Міністрів України;
  - в) за поданням Міністерства з питань надзвичайних ситуацій України;
  - г) за поданням Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

6. Указ Президента України про оголошення певної місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації Верховна Рада України затверджує протягом:
- а) двох днів;
  - б) трьох днів;
  - в) п'яти днів;
  - г) п'яти робочих днів.
7. Небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила загибель людей або створює на об'єкті чи території загрозу життю і здоров'ю людей, призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання, транспортних засобів, порушення виробничого чи транспортного процесу або задає шкоди довкіллю, – це:
- а) аварія;
  - б) катастрофа;
  - в) кризова ситуація;
  - г) катастрофічна ситуація.
8. Визначте у наведеному переліку найвищий рівень якості навколишнього середовища:
- а) чисте довкілля;
  - б) здорове довкілля;
  - в) сприятливе для життя і здоров'я довкілля;
  - г) безпечне для життя і здоров'я довкілля.
9. В умовах надзвичайної екологічної ситуації не можуть бути обмежені:
- а) право власності на природні ресурси;
  - б) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
  - в) право на екологічну інформацію;
  - г) право загального природокористування.
10. Критерієм поділу екологічної безпеки на хімічну, біологічну, технічну, токсичну тощо є:
- а) територіальний принцип;
  - б) об'єкт охорони;
  - в) спосіб забезпечення;
  - г) екологічно небезпечний вид діяльності.

Література: 1-3; 5; 17; 19; 23; 24; 28; 29; 33; 42; 65-68; 77; 85; 87; 92; 125; 129; 130.

Тема 18. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Методичні вказівки

У сучасному глобальному світі жодна держава не спроможна забезпечити ефективну охорону довкілля лише власними зусиллями. Природа не знає державних кордонів, вона загальна і єдина для всього людства. Захист природи та раціональне використання її ресурсів – глобальна проблема сучасного людства. Основними умовами її вирішення є проведення всіма державами єдиної екологічної політики, мир у всьому світі та роззброєння, активна участь держав в акціях щодо міжнародної охорони довкілля, яка здійснюється в рамках ООН та інших міжнародних організацій, розроблення і прийняття міжнародних договорів з питань охорони навколишнього природного середовища – основного джерела екологічного права.

Для отримання повного уявлення про сутність і форми міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища слід з'ясувати основні історичні етапи та передумови розвитку міжнародного екологічного права. Чільне місце в системі норм міжнародного екологічного права займають його принципи – найважливіші загальновизнані положення, що визначають сутність міжнародно-правової охорони довкілля. Для вивчення системи принципів доцільно звернутися як до навчальної та наукової літератури, так і до текстів базових міжнародних документів у цій сфері, насамперед Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища і розвитку (1972) та Стокгольмської декларації щодо питань навколишнього середовища та розвитку (1992).

Джерела міжнародного екологічного права утворюють систему правових форм, які вміщують норми міжнародного екологічного права. Аналіз договірної практики у цій галузі свідчить, що найбільш активно розвиваються договірні відносини на двосторонній і регіональній основах, спрямовані на регламентацію охорони окремих природних об'єктів у визначених регіонах.

Велика роль серед міжнародних заходів охорони довкілля належить міжнародним конференціям у галузі охорони навколишнього середовища. Слід мати на увазі, що хоча рішення цих конференцій і не мають формально обов'язкової сили, вони користуються великим авторитетом і виконуються державами з міркувань добросусідства та престижу на міжнародній арені.

Основні напрямки міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища визначаються насамперед

об'єктами охорони. Необхідно розглянути правові аспекти міжнародної охорони атмосферного повітря, планетарного середовища, космічного простору, морського середовища, тваринного та рослинного світу.

Важливе місце в системі міжнародної охорони довкілля належить співробітництву під егідою ООН, зокрема, в рамках Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), ВООЗ, ЮНЕСКО. Слід також з'ясувати роль Організації економічного співробітництва і розвитку в об'єднанні зусиль світової громадськості в галузі охорони довкілля, основні положення щодо внеску Ради Європи у справу організації охорони довкілля в Європі, місце Європейського Союзу у формуванні і здійсненні європейської політики і права охорони довкілля.

Теми рефератів

1. Історичні етапи формування міжнародного екологічного права.
2. Світовий океан як об'єкт міжнародно-правової охорони.
3. Охорона навколишнього середовища в космічному просторі.
4. Правові засади використання природних ресурсів Антарктики.
5. Охорона довкілля під час ведення воєн і збройних конфліктів.
6. Проект ЮНЕСКО "Людина і біосфера" та участь у ньому України.
7. Міжнародно-правові заходи щодо охорони Чорного та Азовського морів.
8. Міжнародно-правові заходи щодо запобігання зміні клімату.
9. Екологічна політика Європейського Союзу.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття "міжнародне екологічне право" та розкрийте основні історичні етапи формування міжнародно-правової охорони довкілля.
2. Назвіть основні принципи міжнародно-правової охорони довкілля. В яких міжнародних документах вони закріплені?
3. Охарактеризуйте співвідношення міжнародно-правових норм та національного екологічного законодавства.
4. Розкажіть про систему джерел міжнародного екологічного права. Чи можуть бути віднесені до них резолюції міжнародних організацій та декларації, ухвалені за результатами міжнародних конференцій?
5. Чим відрізняється юридична сила міжнародних договорів, резолюцій міжнародних організацій та актів міжнародних конференцій у сфері охорони довкілля?
6. Яка роль міжнародно-правових звичаїв у регулюванні охорони довкілля?

7. Визначте роль спеціалізованих установ ООН (ЮНЕСКО, ЮНЕП, ВООЗ та інших) у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього природного середовища.
8. В яких міжнародних проектах охорони довкілля бере участь Україна?
9. У чому сутність міжнародно-правової охорони планетарного середовища?
10. Які міжнародно-правові заходи передбачені щодо збереження біологічного різноманіття та охорони окремих видів тварин і рослин?
11. Якими, на вашу думку, мають бути правові заходи щодо забезпечення інтеграції України до європейських структур у сфері екологічних правовідносин?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Програма ООН з навколишнього середовища – це:
  - а) міжнародна організація;
  - б) міжнародна конвенція, в якій бере участь Україна;
  - в) постійно діюча міжнародна конференція;
  - г) резолюція Стокгольмської конференції з охорони навколишнього середовища.
2. Програма “Людина і біосфера” здійснюється під егідою:
  - а) ЮНЕП;
  - б) ЮНЕСКО;
  - в) ПРООН;
  - г) Економічної і Соціальної Ради ООН.
3. Яка з названих міжнародних організацій, що займаються питаннями охорони довкілля, не входить до системи ООН:
  - а) ЮНЕП;
  - б) ЮНЕСКО;
  - в) Міжнародна морська організація;
  - г) Міжнародний союз охорони природи.
4. Право на використання природних ресурсів Антарктики мають:
  - а) США, Великобританія, РФ, Франція та ФРН за принципом секторального розподілу;
  - б) всі зацікавлені держави;
  - в) держави-учасниці Договору про Антарктику 1959 року.
  - г) держави, які проводять у регіоні постійну або експедиційну наукову діяльність;
  - г) жодна з держав, оскільки Антарктика (простір південніше 60-ї паралелі) проголошена міжнародним заповідником.

5. Конвенція про біологічне різноманіття 1992 року належить:
  - а) до загальнополітичних договорів через своє велике значення для міжнародно-правової охорони довкілля;
  - б) до комплексних договорів, оскільки під її охорону підпадають різні види природних ресурсів;
  - в) до поресурсних договорів, оскільки охороняє лише окремий вид природних об'єктів;
  - г) взагалі не є договором, оскільки її норми мають не обов'язковий, а рекомендаційний характер.
6. Обсяги допустимих викидів державами парникових газів, а також можливість продажу квот річних викидів передбачені:
  - а) Конвенцією про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року;
  - б) Віденською конвенцією про охорону озонового шару 1985 року;
  - в) Монреальським протоколом 1987 року до Віденської конвенції про охорону озонового шару;
  - г) Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату 1992 року;
  - г) Кіотським протоколом 1997 року до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.
7. Рішення міжнародних організацій та конференцій з охорони довкілля мають:
  - а) загальнообов'язковий характер;
  - б) рекомендаційний характер;
  - в) загальнообов'язковий характер для держав, які беруть участь у відповідній організації або конференції.
8. "Зелений кодекс поведінки держав" та "Порядок денний на XXI століття" були прийняті:
  - а) на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища 1972 року;
  - б) на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро в 1992 році;
  - в) Генеральною асамблеєю ООН у 1982 році як складові частини Всесвітньої хартії охорони природи;
  - г) на Всесвітній конференції з глобального потепління в Москві в 2003 році.
9. Для режиму використання і охорони космічного простору характерним є принцип:
  - а) свободи національного привласнення космічного простору і небесних тіл;

- б) заборони національного привласнення космічного простору і небесних тіл;
- в) можливість національного привласнення космічного простору і небесних тіл у порядку спеціальної міжнародно-правової процедури.

10. Які природні території в Україні мають міжнародне значення:

- а) біосферні заповідники;
- б) національні природні парки;
- в) природні заповідники;
- г) лікувально-оздоровчі та рекреаційні зони.

III. ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Науково-методологічна основа правового регулювання взаємодії природи та суспільства.
2. Поняття екологічного права як галузі права, його місце в правовій системі України.
3. Предмет, метод і система екологічного права.
4. Принципи екологічного права України: поняття та значення.
5. Поняття та особливості джерел екологічного права України.
6. Співвідношення екологічного права та екологічного законодавства.
7. Класифікація джерел екологічного права України.
8. Конституція України як джерело екологічного права.
9. Роль судової практики в регулюванні екологічних відносин. Міжнародні договори як джерело екологічного права України.
10. Поняття, види і функції управління у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.
11. Просторово-територіальний устрій природних об'єктів.
12. Стандартизація і нормування в галузі охорони довкілля.
13. Екологічне прогнозування та види екологічних програм. Екологічний моніторинг.
14. Екологічна експертиза, поняття та види.
15. Зміст обліку природних ресурсів. Види природноресурсових кадастрів.
16. Поняття, види та значення екологічного контролю.
17. Система і повноваження органів загальної компетенції в сфері управління природокористуванням та охороною довкілля.
18. Завдання та повноваження Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та його органів на місцях.
19. Завдання та повноваження Державного комітету природних ресурсів України.
20. Органи управління земельними, водними та лісовими ресурсами України.
21. Громадське управління в сфері екології.
22. Право власності на природні ресурси: поняття та особливості.
23. Об'єкти і суб'єкти права власності на природні ресурси.
24. Підстави та порядок виникнення і припинення права власності на природні ресурси.
25. Форми охорони права власності на природні ресурси.
26. Поняття права природокористування, його основні аспекти.
27. Суб'єкти та об'єкти права природокористування.

28. Правові види природокористування. Правове регулювання оренди природних об'єктів.
29. Підстави виникнення, зміни та припинення права природокористування.
30. Права і обов'язки природокористувачів.
31. Поняття еколого-правового статусу людини та громадянина.
32. Класифікація екологічних прав та обов'язків громадян.
33. Реалізація громадянами права на безпечне навколишнє середовище.
34. Право на екологічну інформацію: міжнародно-правове регулювання та національні засоби забезпечення.
35. Юридичні підстави обмеження, зупинення та припинення екологічних прав громадян.
36. Гарантії і правові форми забезпечення екологічних прав громадян.
37. Загальна характеристика економіко-правового механізму в сфері екології.
38. Плата за забруднення навколишнього природного середовища.
39. Плата за спеціальне природокористування.
40. Поняття, види і підстави юридичної відповідальності в екологічній сфері.
41. Особливості відшкодування екологічної шкоди.
42. Земля як об'єкт земельних відносин.
43. Земельна реформа та приватизація земель в Україні.
44. Право власності на землю.
45. Оренда землі та право постійного користування землею.
46. Обмежені речові права на землю.
47. Підстави набуття та припинення прав на землю.
48. Вилучення (викуп) земель для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності.
49. Склад і цільове призначення земель України.
50. Правове регулювання використання земель сільськогосподарського призначення.
51. Правове регулювання використання земель житлової та громадської забудови.
52. Правовий режим земель лісового і водного фонду.
53. Правовий режим земель історико-культурного, природоохоронного, рекреаційного та оздоровчого призначення.
54. Правовий режим земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.
55. Правова охорона земель.
56. Поняття, об'єкти та суб'єкти права водокористування в Україні.
57. Види права водокористування.

58. Права та обов'язки водокористувачів.
59. Підстави та порядок виникнення і припинення права водокористування.
60. Поняття та зміст правової охорони вод.
61. Відповідальність за порушення водного законодавства.
62. Поняття, об'єкти та суб'єкти права користування надрами.
63. Види права користування надрами.
64. Підстави та порядок виникнення і припинення права користування надрами.
65. Угоди про розподіл продукції.
66. Правовий режим користування виключною (морською) економічною зоною.
67. Правовий режим користування континентальним шельфом України.
68. Відповідальність за порушення законодавства про надра.
69. Правовий режим використання і охорони рослинного світу.
70. Поняття, суб'єкти та об'єкти права лісокористування. Права та обов'язки лісокористувачів.
71. Види права спеціального лісокористування.
72. Підстави та порядок виникнення і припинення права лісокористування.
73. Правові заходи щодо охорони та захисту лісів.
74. Відповідальність за порушення лісового законодавства.
75. Поняття, об'єкти та суб'єкти права власності і права використання тваринного світу.
76. Види права використання тваринного світу.
77. Правове регулювання мисливства.
78. Правове регулювання рибальства.
79. Правові заходи щодо охорони тваринного світу. Червона книга України.
80. Відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.
81. Поняття та загальна правова класифікація об'єктів природно-заповідного фонду.
82. Цільове призначення об'єктів природно-заповідного фонду.
83. Правовий режим об'єктів природно-заповідного фонду.
84. Порядок створення та оголошення територій і об'єктів природно-заповідного фонду.
85. Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд.
86. Поняття права користування атмосферним повітрям і його особливості.

87. Правове регулювання стандартизації та нормування в сфері використання та охорони атмосферного повітря.
88. Правовий режим курортів, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон.
89. Поняття екологічної безпеки та її правове забезпечення.
90. Види екологічної безпеки.
91. Правова охорона довкілля в населених пунктах.
92. Правова охорона довкілля в промисловості та сільському господарстві.
93. Правова охорона довкілля на транспорті.
94. Правові основи ядерної та радіаційної безпеки.
95. Відповідальність за ядерну шкоду.
96. Поняття та порядок оголошення зон надзвичайної екологічної ситуації.
97. Правові заходи при надзвичайних екологічних ситуаціях.
98. Організаційно-правові форми участі громадськості в охороні навколишнього природного середовища.
99. Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища.
100. Міжнародні екологічні організації.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України [Текст] : за станом на 1 березня 2009 р. / Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – К. : Парлам. Вид-во, 2009. – 67 с.
2. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=995_455.
3. Стокгольмська декларація (щодо питань навколишнього середовища) від 16 червня 1972 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=995_454.
4. Конвенція по морському праву от 30 апреля 1982 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.un.org/russian/document/convents/lawsea.html.
5. Конвенція про доступ до інформації і участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, від 25 червня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
6. Конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду в ред. Від 12 вересня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=995_006.
7. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів від 2 лютого 1971 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
8. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
9. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
10. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=436-15>.
11. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=1798-12>.
12. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=80731-10>.

14. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
15. Кримінальний кодекс України в ред. 11.03.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=2341-14>.
16. Лісовий кодекс України [Текст] : за станом на 8 лютого 2006 року // Урядовий кур'єр. – 2006. – 18 лютого.
17. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку [Електронний ресурс] : Закон України від 8 лютого 1995 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
18. Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень [Електронний ресурс] : Закон України від 1 липня 2004 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
19. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів [Текст] : Закон України від 31 травня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.
20. Про екологічний аудит [Електронний ресурс] : Закон України від 24 червня 2004 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
21. Про екологічну експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 9 лютого 1995 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
22. Про екологічну мережу України [Електронний ресурс] : Закон України від 24 червня 2004 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
23. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру [Електронний ресурс] : Закон України від 8 червня 2000 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
24. Про зону надзвичайної екологічної ситуації [Електронний ресурс] : Закон України від 13 липня 2002 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
25. Про курорти [Електронний ресурс] : Закон України від 15 жовтня 2000 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
26. Про мисливське господарство та полювання [Електронний ресурс] : Закон України від 22 лютого 2000 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
27. Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах карпатського регіону [Електронний ресурс] : Закон України від 10 лютого 2000 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

28. Про об'єкти підвищеної небезпеки [Електронний ресурс] : Закон України від 18 січня 2001 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
29. Про охорону атмосферного повітря [Електронний ресурс] : Закон України від 21 червня 2001 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
30. Про охорону земель [Електронний ресурс] : Закон України від 19 червня 2003 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
31. Про охорону навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] : Закон України від 25 липня 1991 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
32. Про питну воду та питне водопостачання [Електронний ресурс] : Закон України від 10 січня 2002 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
33. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс] : Закон України від 27 лютого 1991 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
34. Про природно-заповідний фонд [Електронний ресурс] : Закон України від 16 липня 1992 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
35. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них [Електронний ресурс] : Закон України від 6 лютого 2003 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
36. Про рослинний світ [Електронний ресурс] : Закон України від 9 квітня 1999 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
37. Про тваринний світ [Електронний ресурс] : Закон України від 13 грудня 2001 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
38. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення [Електронний ресурс] : Закон України від 13 грудня 2001 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
39. Про Червону книгу України [Електронний ресурс] : Закон України від 7 лютого 2002 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
40. Цивільний кодекс України в ред. 12.03.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=435-15>.

41. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=435-15>.

Література

42. Андрейцев, В. І. Право екологічної безпеки [Текст] : навчальний та науково-практичний посібник / В. І. Андрейцев. – Київ : Знання-Прес, 2002. – 332с.
43. Афанасієв, Р. Щодо публічного аспекту права власності на природні ресурси [Текст] / Р. Афанасієв // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 128–132.
44. Афанасієв, Р. В. Окремі теоретичні аспекти права власності на природні ресурси [Текст] / Р. В. Афанасієв // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 77–81.
45. Бердніков, Є. Трансформація інституту постійного землекористування у зв'язку з прийняттям нового Земельного кодексу України [Текст] / Є. Бердніков, П. Пастушенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 59–65.
46. Боголюбов, С. А. Конституционные основы охраны окружающей природной среды [Текст] / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2003. – № 11. – С. 106–112.
47. Бринчук, М. М. Экологическое право (Право окружающей среды) [Текст] / М. М. Бринчук. – М. : Юристъ, 2003. – 670 с.
48. Бринчук, М. М. О понятийном аппарате экологического права [Текст] / М. М. Бринчук // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 20–28.
49. Бринчук, М. М. Теоретические основы экологических прав человека [Текст] / М. М. Бринчук // Государство и право. – 2004. – № 5. – С. 5–16.
50. Бусуйок, Д. Види органів державного управління земельним фондом [Текст] / Д. Бусуйок // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 5. – С. 92–95.
51. Бусуйок, Д. Межі здійснення інвесторами прав на землі сільськогосподарського призначення [Текст] / Д. Бусуйок // Право України. – 2007. – № 7. – С. 53–56.
52. Вершок, И. Л. Об экологическом правосознании / И. Л. Вершок // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 42–49.
53. Воскобійник, М. Деякі питання права комунальної власності на землю [Текст] / М. Воскобійник // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С.108–112.

54. Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні : проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] / Степан Богданович Гавриш ; Верховна Рада України, Ін-т законодавства. – Київ, 2002. – 634 с.
55. Гетьман, А. П. Вступ до теорії еколого-процесуального права України [Текст] : навчальний посібник / А. П. Гетьман ; Академія правових наук України, Нац. Юр. Академія України ім. Я. Мудрого, Академія правових наук України. – Харків : Основа, 1998. – 208 с.
56. Гетьман, А. П. Проблеми кодифікації законодавства про рослинний світ: деякі міркування [Текст] (коментар до Закону України “Про рослинний світ”) / А. П. Гетьман // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 3. – С.103–109.
57. Гетьман, А. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації [Текст] / А. Гетьман // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2. – С. 580–593.
58. Гребенюк, М. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення: проблеми, перспективи, зарубіжний досвід [Текст] / М. Гребенюк // Право України. – 2007. – № 9. – С. 41–45.
59. Гурська, Г. А. Розвиток правового регулювання екологічного аудиту в світі та в Україні [Текст] / Г. А. Гурська // Держава і право. – 2007. – № 4. – С. 550–556.
60. Давиденко, Г. І. Цивільна відповідальність за шкоду, заподіяну природі [Текст] / Г. І. Давиденко // Додаток до журналу “Вісник Верховного Суду України”. – 1999. – № 1. – 61 с.
61. Даугуль, В. Поняття і особливості екологічного страхування в Україні [Текст] / В. Даугуль // Право України. – 1999. – № 4. – С. 51–54.
62. Дика, Ю. В. Поняття правових обмежень права на екологічну інформацію [Текст] / Ю. В. Дика // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 4. – С.167–171.
63. Дмитренко, І. А. Екологічне право України [Текст] : підручник / І. А. Дмитренко ; Мін-во внутрішніх справ України. – К. : Юрінком, 2001. – 352 с.
64. Дубовик, О. Л. Экологическое право [Текст] : учебник / О. Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Любе-Вольфф. – М. : Эксмо, 2005. – 748 с.
65. Екологічне право : Особлива частина : підручник для студ. юрид. вузів і фак. : повний академічний курс [Текст] / [В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова] ; за ред. В. І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.

66. Екологічне право: словник термінів [Текст] / уклад. В. М. Завгородня. – Суми : УАБС, 2004. – 116 с.
67. Екологічне право України. Академічний курс [Текст] : підручник / за заг. Ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка. – 2005. – 848 с.
68. Екологічне право України [Текст] : підручник / Мін-во освіти і науки України, Нац. Юр. Академія України ім. Я. Мудрого ; ред. А. П. Гетьман. – Харків : Право, 2005. – 384 с.
69. Экологическое право [Текст] : учебник / ред. В. В. Гучков. – М. : Закон и право : ЮНИТИ, 2000. – 415 с.
70. Экологическое право [Текст] : учебник / С. А. Боголюбов ; Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М. : НОРМА : Инфра-М, 1999. – 448 с.
71. Экологическое право России на рубеже XXI века [Текст] : сборник научных статей / МГУ им. М. В. Ломоносова, юр. ф-т ; ред. А. К. Голиченков. – М. : Зерцало, 2000. – 432 с.
72. Євстігнєєв, А. Функції вимог екологічної безпеки, що забезпечуються в процесі приватизації земель в Україні [Текст] / А. Євстігнєєв // Юридична Україна. – 2008. – № 1. – С. 39–45.
73. Елькин, С. Цели и правовые ограничения охраны, использования и воспроизводства растительного мира в Украине [Текст] / С. Елькин // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 142–144.
74. Ерофеев, Б. В. Экологическое право России [Текст] / Б. В. Ерофеев. – М. : МЦУПЛ, 1999. – 648 с.
75. Завгородня, В. Відповідальність за шкоду, заподіяну порушеннями лісового законодавства: юридична природа та місце у механізмі правової охорони лісів [Текст] / В. Завгородня // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 8. – С. 60–62.
76. Завгородня, В. Поняття та особливості шкоди, заподіяної порушенням лісового законодавства [Текст] / В. Завгородня // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 96–98.
77. Завгородня, В. Проблеми формування юридичної термінології у сфері правового забезпечення біологічної безпеки [Текст] / В. Завгородня // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 117–120.
78. Земельне право України [Текст] : підручник / Одеська нац. юр. академія ; ред. О. О. Погрібний. – К. : Істина, 2003. – 448 с.
79. Земельний кодекс України [Текст] : коментар / [Г. М. Беженар, Е. С. Бердніков, Л. О. Бондар]. – Харків : Одиссей, 2002. – 600 с.

80. Земельний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар [В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман]. – К. : Ін. Юре, 2003. – 676 с.
81. Игнатъева, И. А. Экологическое страхование: содержание и возможности правового регулирования [Текст] / И. А. Игнатъева // Государство и право. – 2005. – № 11. – С. 52–62.
82. Игнатъева, И.А. Соотношение источников экологического права: экологическое законодательство и международные договоры [Текст] / И. А. Игнатъева // Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 41–51.
83. Ільїна, Є. Відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря [Текст] / Є. Ільїна // Право України. – 1999. – № 9. – С. 38–40; 55.
84. Исмаилова, Э. Ю. Экологическое право [Текст] : учебник / Э. Ю. Исмаилова, Ю. В. Трунцевский, Н. Е. Саввич. – М. : Центр юринфор, 2003. – 403 с.
85. Кілічава, Т. М. Екологічне право [Текст] : навчальний посібник для дистанційного навчання / Т. М. Кілічава ; Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини “Україна”. – Київ : Україна, 2005. – 302 с.
86. Кірін, Р. Актуальні проблеми правового забезпечення видобування корисних копалин [Текст] / Р. Кірін // Юридична Україна. – 2006. – № 11. – С. 62–68.
87. Кобецька, Н. Р. Екологічне право України : навч. посібник [Текст] / Н. Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
88. Ковтун, М. О. Законодавство України про охорону природно-заповідного фонду: становлення, сучасний стан, проблеми реформування [Текст] / О. М. Ковтун // Адвокат. – 2008. – № 2. – С. 21–24.
89. Козак, З. Доступ до правосуддя з питань довкілля [Текст] : посібник / З. Козак, І. Тустановська. – Львів : Мета, 2002. – 200 с.
90. Колбасов, О. С. Терминологические блуждания в экологии [Текст] / О. С. Колбасов // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 27–37.
91. Колесниченко, К. Трансформація екологічної політики та екологічного права [Текст] / К. Колесниченко, О. Мартинюк // Право України. – 2006. – № 10. – С. 91–95.
92. Костицький, В. В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – К. : Український інформаційно-правовий центр, 2001. – 390 с.

93. Костюк, Ю. Поняття та види шкоди, завданої екологічним правопорушенням [Текст] / Ю. Костюк // Юридический вестник. – 2006. – № 2. – С. 96–104.
94. Кравченко, С. М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища [Текст] : підручник / С. М. Кравченко, А. О. Андрусевич, Е. Дж. Бонайн ; за заг. ред. проф. С. М. Кравченка. – Львів : ЛНУ, 2002. – 336 с.
95. Краснова, М. Теоретико-правові засади запобіжних заходів компенсації шкоди за екологічним законодавством України [Текст] / М. Краснова // Право України. – 2007. – № 8. – С. 85–91.
96. Крассов, О. И. Экологическое право : учебник [Текст] / О. И. Крассов. – М. : Дело, 2001. – 768 с.
97. Крупка, Ю. Відповідальність держави за транскордонну ядерну шкоду [Текст] / Ю. Крупка // Право України. – 1999. – № 2. – С. 62–65.
98. Кулинич, П. Консолідація сільськогосподарських земель в Україні (правові проблеми) [Текст] / П. Кулинич // Право України. – 2007. – № 5. – С. 45–50.
99. Лозанський, В. Правове забезпечення екологічного управління в Україні та перспективи його покращення [Текст] / В. Лозанський // Право України. – 2007. – № 9. – С. 79–81.
100. Мисник, Г. А. Правовые формы возмещения экологического вреда [Текст] / Г. А. Мисник // Государство и право. – 2006. – № 7. – С. 48–59.
101. Мікієвич, М. М. Європейське право навколишнього середовища [Текст] : навч. посібник / М. М. Мікієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова. – Львів : ЕПЛ, 2004. – 256 с.
102. Мілімко, Л. Особливості земельних відносин за Земельним кодексом України [Текст] / Л. Мілімко // Право України. – 2007. – № 2. – С. 60–62.
103. Мірошніченко, А. Колізії між приписами земельного та цивільного законодавства: перспективи усунення та рекомендації щодо вирішення [Текст] / А. Мірошніченко // Право України. – 2009. – № 3. – С. 126–131.
104. Мних, М. В. Екологічне страхування в Україні та в інших країнах світу [Текст] / М. В. Мних, А. М. Мних // Економіка. Фінанси. Право. – 2003. – № 5. – С. 15–19.
105. Нарышева, Н. Г. Понятие и сущность таксовой ответственности за нарушение законодательства о природных ресурсах [Текст] / Н. Г. Нарышева // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 39–44.
106. Новикова, Е. Частноправовые институты и нормы в системе экологического законодательства [Текст] / Е. Новикова // Российская юстиция. – 1999. – № 5. – С. 23–24.

107. Орлова, М. Правові форми відшкодування екологічної шкоди життю й здоров'ю громадян при здійсненні техногенно-небезпечних видів діяльності [Текст] / В. Орлова // Юридична Україна. – 2004. – № 8. – С. 70–74.
108. Орлов, М. Управління в сфері екології, що забезпечує стійкий розвиток України, як наукова і правова проблема [Текст] / М. Орлов // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 63–70.
109. Паламарчук, В. О. Екологічне страхування [Текст] / В. О. Паламарчук, О. Я. Савченко // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 9. – С. 36–38.
110. Петрова, Т. В. Правовые проблемы экономического механизма охраны окружающей среды [Текст] : монография / Т. В. Петрова. – М. : Зерцало. – 2000. – 192 с.
111. Плотнікова, О. Еколого-правові норми в соціальних системах [Текст] / О. Плотнікова // Право України. – 1999. – № 1. – С. 70–72.
112. Попов, В. К. О понятии экологического права и преподавании его в вузах [Текст] / В. К. Попов // Вестник МГУ. – Сер. 11: Право. – 1987. – № 5. – С. 37–38.
113. Попов, В. Л. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу [Текст] / В. Л. Попов, А. П. Гетьман // Право України. – 2000. – № 1. – С. 51–54.
114. Природноресурсове право України [Текст] : навч. посібник / [Е. А. Бавбекова, Л. О. Бондар, Н. С. Гавриш] ; за ред. І. І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с.
115. Проблеми реформування екологічного законодавства: до питання про створення Екологічного кодексу України [Текст] / А. Гетьман // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3. – С. 172–182.
116. Рябець, К. Адміністративно-правове регулювання охорони навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів: актуальні проблеми [Текст] / К. Рябець // Право України. – 2006. – № 3. – С. 97–100.
117. Самойленко, Є. Поняття та сутність зонування земель: проблеми поєднання підходів містобудівної та юридичної науки [Текст] / Є. Самойленко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 27–30.
118. Семенець, О. Правове регулювання використання природних ресурсів у сфері туризму в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / О. Семенець // Юридична Україна. – 2009. – № 4. – С. 77–84.

119. Семчик, В. І. Право власності за Конституцією України [Текст] / В. І. Семчик ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 1997. – 36 с.
120. Сидор, В. Співвідношення правового режиму земельної ділянки та розташованого на ній нерухомого майна [Текст] / В. Сидор // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 54–56.
121. Сільнова, А. Відповідальність за порушення атмосфероохоронного законодавства України [Текст] / А. Сільнова // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 1. – С. 106–112.
122. Скотаренко, Г. Екологічна безпека [Текст] / Г. Скотаренко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 1. – С. 32–38.
123. Скотаренко, Г. Охорона і раціональне використання водних ресурсів [Текст] / Г. Скотаренко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 6. – С. 25–29.
124. Степашко, В. Реалізація екологічних прав громадян в Україні [Текст] / В. Степашко // Право України. – 2005. – № 9. – С. 28–33.
125. Суярко, М. Навколишнє природне середовище у правовідносинах забезпечення екологічної безпеки [Текст] / М. Суярко // Юридична Україна. – 2009. – № 3. – С. 73–79.
126. Титова, Н. Земля як об'єкт правового регулювання / Н. Титова // Право України. – 1998. – № 4. – С. 10–11.
127. Титова, Н. Новий Земельний кодекс України: екологізація його норм [Текст] / Н. Титова // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 94–96.
128. Тихий, П. Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин / П. Тихий // Право України. – 1999. – № 2. – С. 65–69.
129. Тищенко, Г. В. Екологічне право [Текст] : навчальний посібник / Г. В. Тищенко. – К. : Пресс, 2003. – 256 с.
130. Третяк, Т.О. Правові аспекти доступу до матеріалів оцінки впливу на навколишнє природне середовище [Текст] / Т. О. Третяк // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – С. 155–161.
131. Трусов, А. Г. Международное экологическое право: Международное право окружающей среды [Текст] : учебно-методическое пособие / А. Г. Трусов ; Междун. Независимый эколого-политологический ун-т. – М. : МНЭПУ, 1999. – 84 с.
132. Харчук, О. О. Визначення природи та змісту спеціальних принципів міжнародного економічного права [Текст] / О. О. Харчук // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 3. – С.164–171.
133. Чаусова, Л. Система принципів екологічного права [Текст] / Л. Чаусова // Право України. – 1996. – № 8. – С. 47–49.

134. Черноус, О. Правовий режим виключної (морської) зони та екологічна мережа України [Текст] / О. Черноус // Юридичний журнал. – 2007. – № 11. – С.77–78.
135. Черноус, О. Правові принципи використання та збереження природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України [Текст] / О. Черноус // Юридична Україна. – 2006. – № 11. – С. 57–61.
136. Чернявський, А. Л. Міжнародно-правова відповідальність держави за забруднення поверхневих вод, вчинене приватними особами [Текст] / А. Л. Чернявський // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: збірник тез доповідей за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (8-9 грудня 2006 року). – С. 185–188.
137. Чопко, Х. Співвідношення екологічної функції держави з функціями екологічного права [Текст] / Х. Чопко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 97–100.
138. Шемшученко, Ю. С. Вибране [Текст] / Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2005. – 592 с.
139. Шомол, О. Поняття “вдосконалення законодавства України про екологічну безпеку” в контексті міжнародно-правових зобов’язань [Текст] / О. Шомол // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 82–87.
140. Шуляк, Н. Поняття та процедура реєстрації суперфіцію [Текст] / Н. Шуляк // Юридичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 105–117.
141. Яніцький, В. Набуття права власності на землю: окремі процесуальні аспекти [Текст] / В. Яніцький // Право України. – 2007. – № 3. – С. 42–47.

Навчальне видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

Укладач

Завгородня Владислава Миколаївна

Редактор *Г.М. Нужненко*

Технічне редагування *І.О. Кругляк*

Комп'ютерна верстка *Н.А. Височанська*

Підписано до друку 03.11.2010. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 5,53. Умов. друк. арк. 7,5. Тираж 50 пр. Зам. № 975

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57